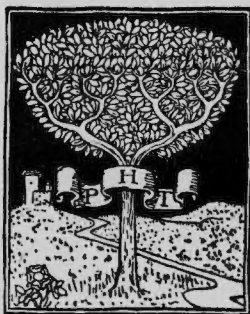

PERSONHISTORISK TIDSKRIFT

UTGIVEN AV

PERSONHISTORISKA SAMFUNDET

GENOM

BERTIL BROOMÉ

1961

ÅRGÅNG 59 • HÄFTE 1

INNEHÅLL

	Sid.
Lektor EVALD PALMLUND, Lund: Jag som ej anor har. Erik Lindorms förfäder	1—21
Lektor SVEN AXELSON, Skellefteå: Den isländska annalnotisen om Tyrgils Knutssons äktenskap med sveakonungens dotter	22—29
Fil. dr HANS GILLINGSTAM, Stockholm: Tott-studier	30—39
Fil. dr HANS GILLINGSTAM, Stockholm: Nils Grip. Till belysningen av Vasa- ättens sinnessjukdom	40—46
Kyrkoherde MAGNUS COLLMAR, Rönninge: De fattiga djäknar. Ett bidrag till vasatidens skolhistoria	47—53
Landsantikvarie MANNE HOFREN, Kalmar: Carl Magnus Wrangel och »Old Swedes» i Delaware	54—57
Riddarhusgenealogen TORSTEN G. AMINOFF, Helsingfors: Tor Carpelan in memoriam	58—60

JAG SOM EJ ANOR HAR

Erik Lindorms förfäder

AV EVALD PALMLUND

Klockaren och skomakaren

Jag som ej anor har
ens från min farfarsfar

heter det i Erik Lindorms dikt Det gamla.¹ Kyrkböckerna ger besked om att denne farfarsfar hette Jonas Jönsson och var klockare i Borgviks socken i Värmland. Född i grannsocknen Grums 1772 hade han kommit som dräng till Norra Borgvik, gift sig med en dotter på gården och blivit bonde och kyrkvård, innan han valdes till klockare efter att i flera år ha biträtt sin företrädare i tjänsten. Tidigare hade han av sockenstämman förordnats till vaccinator och hos Provincial-Medicus i Carlstad inhämtat nödiga kunskaper i åderlåtning och vaccination (Borgviks sockenstämmoprotokoll 22/9 1805, 17/8 1806, 3/6 1810, 15/9 1811). I en sockenbeskrivning berättas, att klockaren i Borgvik så länge han hade kvar sin gård inte kunde tjänstgöra som skollärare; »han lærer därför längre fram hafva sålt egendomen och flyttat till sockenstugan och skall äfven där hafva hållit någon skola». Kyrkböckerna bekräftar flyttningen till sockenstugan. Sockenbeskrivningen avrundar sin karakteristik av Jonas Jönsson på följande sätt: »Han synes hafva varit en hedersman, som åtnjöt stor aktning, och under en lång följd av år var han församlingens klockare. När han

¹ Dikter av Lindorm, som citeras utan att publiceringsstället anges, är tryckta i den på Bonniers förlag utgivna samlingen Dikter, 1941 etc. Uppgifter om fädernesläkten och farföräldrarna genom landsarkiven i Göteborg och Uppsala, krigsarkivet, bruksarkivet i Storfors samt pastorsämbetena i Grums, Borgvik, Värmskog, Lungsund, Karlstad, Amnehärad, Skövde samt Katarina och Maria Magdalena församlingar i Stockholm. Bouppteckningar från Värmland i Göteborgs landsarkiv. Stadsarkivets mantalslängder och dödböcker ger besked om släktingarna i Stockholm. Traditionerna om släkten i Värmland och farföräldrarna genom fru Ellen Uhlén, Johanneshov, f. brevbäraren Gustaf Jonsson, Enske, fru Ester Danielsson, Amål, och fru Judit Estreen, Skövde, de båda senare kusinbarn till Lindorms far. Bilaga 1 är en tavla över Lindorms fädernesläkt.

på sin höga ålderdom ej längre kunde sköta sin syssla, afgick han 1848 med listids pension af halfva klockarelönen» (Fr. Carlson, Borgvik förr och nu, 1904, s. 26). Han dog 1861.

Den gård i Norra Borgvik, som klockaren lämnade för sockenstugan, hade brukats av släkt i minst tre generationer före Jonas Jönsson. Gården var en av de få i socknen, som inte ägdes av det dominerande Borgviks bruk, och ägarna var åtminstone under 1700-talets senare år gästgivare. Den förste kände av Lindorms förfäder på gården var nämndemannen Erik Olsson. Om hans svärson Olof Larsson heter det i Borgviks död- och begravningsbok, att »han var en tyst och stillsam karl, idkade snickareämbetet, gift med 2 hustrur i 52 år». Olofs svärson Jonas Bryngelsson kom till gården från Värmskog, där hans far och farfar brukat Stora Skärnäs; själv var Olof son till soldaten Lars Värme från Holmtjärn i Värmeruds by i Borgvik.

Far till klockaren var bonden Jöns Nilsson, i många år kyrkvärd i Grums, där han först bodde i Övre Åshammar, sedan i Stockåker. Läser man sockenstämmoprotokollen från 1700-talets senare hälft, finner man, att visserligen herrskapen Linroth och Löwenhielm på Lång och Agnhammar dominerade, men att kyrkvärderna vid deras sida varit både betrodd och värderad. Församlingen beviljar honom »sjelfmant och frivilligt» kollekt, ena gången för »det myckna besvär med skrifvande och annat dylikt» han haft vid kyrkans reparation, en annan gång »för hans långvariga tjänst och för hans trohet och redelighet uti den samma» (Grums sockenstämmoprotokoll 2/9 1789, 5/7 1801).

Sockenarna Borgvik, Grums och Värmskog ligger i samma värm-ländska bygd, vid sjön Värmeln's södra del. Det är bruksbygd, men Lindorms förfäder var varken bruksägare eller smeder utan bönder; även för soldaten Lars Värme uppges i rullorna, att hans »hantverk» var bondens. Värme hade antagits till soldat vid Närke-Värmlands regemente våren 1718, i det stora nordiska krigets slutskede; han fick avsked 1754 och levde ännu på 1760-talet som gratialist vid Vadstena krigsmanshus. Släkten måste ha haft en viss position bland de bofasta i bygden, då den rymmer kyrkvärdar, gästgivare och nämndeman. Jonas Jönsson och hans hustru Stina hade nio barn. Av de söner, som nådde mogen ålder, var den äldste »svag till förståndet», en annan, Anders Jonsson, stannade kvar i hemsocknen som bonde i Överud, och en tredje, Jonas Jonsson, var först kypare i Karlstad och utvandrade sedan till Förenta Staterna. Lindorms farfar Joseph Jonsson, född i Borgvik 1825, var klockarens yngste son. I tjugooårs-

åldern lämnade han föräldrahemmet och tog tjänst som dräng. Han gifte sig 1850 med Carolina Petersdotter från Portila i Grums, Lindorms farmor.

Carolinas föräldrar, Peter Nilsson och hans hustru Catharina, kom ursprungligen från Lungsunds socken söder om Filipstad, där fadern vid dotterns födelse 1826 var dräng på Bjurbäckens bruk. Senare blev han rättare på Långs herrgård och slutligen bonde i Portila. Catharina var dotter till torparen Nils Jonsson i Sandviken, en gård under Bjurbäcken. Både Nils och hans far Jon Andersson hade en viss besittningsrätt till en del av hemmanet Sandviken men kom i ekonomiskt beroende av bruket, så att Nils 1808 tvingades sälja denna rätt till bruksägarna, närmare bestämt till grevinnan Sara Catharina Löwenhielm, född Linroth, som därmed kom i full besittning av hela Sandviken. Jon var vid sin död ordentligt skuldsatt, och Nils hotades vid ett tillfälle av utmätning för en skuld på dryga 50 riksdaler till samma bruk; bouppteckningen visar, att Nils Jonssons samlade tillgångar vid hans död obetydligt översteg skulden till Bjurbäckens bruk (Handlingar rörande Sandviken samt Peter Nilssons tjänst på Bjurbäcken i bruksarkivet i Storfors). Drängen och rättaren Peter Nilsson och hans svärföräldrar har varit mera beroende av de bruksherrar, som styrde i Värmlands socknar, än vad släkten i Borgvik, Grums och Värmskog varit. Även i Lungsund fanns emellertid besuttna bönder i släkten. När den skuldsatte torparen Jons svärfar, nämndemannen Nils Håkansson i Norra Myra, dog, visade bouppteckningen en behållning på över tusen riksdaler.

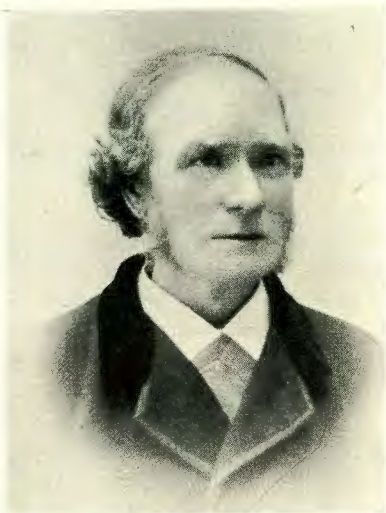
I kyrkböckerna, sparsamma på personliga notiser om vanligt folk, har antecknats, att gästgivaren Olof Larssons hustru Britta »hade franzoserne», kyrkvärden Jöns Nilssons hustru Catharina dog relativt ung av »pocker», och hennes dotter Stina, klockarens syster, led av »venerisk smitta». Att härav dra slutsatser om särskild osedlighet eller ett fatalt sjukdomsarv i släkten är naturligtvis alldeles ogörligt. Syfilis tycks ha varit en verklig folksjukdom i värmländska bygder: sockenstämman i Grums konstaterar, att denna »smittosamma och föderfliga sjukdom blifvit mycket inrotad och vidt utspridd i Pastoratet» (Sockenstämmoprotokoll 21/3 1788), och en sentida bygdeantecknare har för Värmskog noterat: »Fordon förekom venerisk smitta esomoftast, nu torde det vara länge sedan den afhördes» (I. Stake, Värmskogs socken i äldre och nyare tider, 1916, s. 90).

Lindorms farföräldrar slog sig efter giftermålet ner i Portila, där Joseph Jonsson rätt snart tycks ha övertagit svärfadern Peter Nilssons gård. Medan familjen bodde i Grums, föddes barnen Christina,

Mathilda, Carl Vilhelm och Johannes. I oktober 1860 flyttade Jonssons emellertid till Stockholm, där Lindorms far Gustaf föddes den 12 januari 1861. Lindorms svåger Axel Uhlén omtalar, att farfadern »var sin egen arbetsgivare — skomakare av värmlandssläkt, ehuru sedan ungdomen bosatt i Stockholm, där fadern var född och uppfostrad» (A. Uhlén, Erik Lindorm under proletärdiktningens kampperiöd, Bonniers Litterära Magasin 1943). Troligen var det inte för att bli skomakare, som Joseph Jonsson sökte sig till huvudstaden. I kyrkböckerna kallas han till att börja med järnvägsarbetare, och en kusin till Lindorm, f. d. brevbäraren Gustaf Jonsson, uppger efter deras farfars egen berättelse, att han varit anställd som övervakare av de bönhasar, tillfälliga åkare, som med häst och kärra körde grus, när träsket Fatburen fylldes och planerades för bangården och torget vid Södra stationen. Mantalslängderna kallar länge farfadern schablonmässigt arbetskarl, tills han från början av 1880-talet får heta skomakeriarbetare; troligen har han då i flera år försörjt sig som skomakare. Lindorms farbror Oscar kom ännu på senare år »väl ihåg», att hans far hade »fyra som arbetade för sig» (O. E. Johnson i brev till förf.); det bör ha varit på 1880-talet.

Jonssons bodde på Söder, först i hantverkarkvarteren kring Postmästarbacken, sedan bl. a. Högbergsgatan 4 nära Katarina kyrka (1877—1887) och slutligen åter längre åt söder, sist Götgatan 53 (1892—1904). Skaran av barn och barnbarn i hemmet blev stor. Utöver de redan nämnda fem barnen föddes ytterligare fyra, av vilka Josefina Carolina och Oscar Emil nådde mogen ålder. Det blev fattigt och trångt, särskilt som hemmet skulle ge plats både åt verkstaden och åt ett växlande antal fosterbarn och inneboende. Barnen kom i arbete, Christina och »Tilda» som sidenväverskor, »Kalle» som polis, »Johan» som smed, Gustaf inom vinhandeln, »Fina» som cigarrarbeterska och Oscar som järnarbetare. Tre av dem, Johannes, Josefina och Oscar, emigrerade slutligen till Förenta Staterna. Lindorms farmor var sjuklig och låg till sängs de sista åren av sitt liv. Kort innan hon dog flyttade hon med sin ogifta dotter Mathilda från hemmet med skomakeriverkstaden vid Götgatan till Repslagaregatan 10. Bouppteckningar behövde inte upprättas när Joseph och Carolina Jonsson dött: det har räckt med anteckningen »fattig» i listan över döda för Stockholms stad.

I dikten Generationerna har Lindorm använt sin minnesbild av Joseph Jonsson som motiv. Han minns bara en stickig skäggstubb, när farfadern strök hans kind mot sin haka.

Erik Lindorms farföräldrar Joseph och Carolina Jonsson.

Huset med skomakarverkstaden Högbergsgatan 4.
(Foto: Stockholms stadsmuseum).

Och dock har han blickat
 av liv så full
 som jag och hoppats och stretat.
 I världen han skickat
 av barn en kull.
 Nu vet jag knappt vad han hetat.

Det är möjligt, att Lindorm i sin dikt överdrivit torftigheten i minnesbilden, men särskilt levande kan minnet inte ha varit. Erik var bara tolv år, när hans farfar dog i januari 1902, och han hade för övrigt tillsammans med föräldrar och syskon bott i Gävle från våren 1899 till sent på hösten 1901. Farmodern avled först hösten 1905. Då hade Erik för något år sedan lämnat sitt föräldrahem, just då gästgivaregården Blekemåsa i norra Skåne, och vistades i Stockholm. Han hade kontakt med sin fars släkt (Erik Lindorm t. Edla Jonsson 2/7 1905), men det är inte alls säkert, att han ens sökt upp sin farmor på Söder.² Lindorms syster Ellen minns inte heller mycket mer av »gubben» än leken med skäggstubben, när Joseph Jonsson om söndagsmorgnarna kom med tändved till kakelugnarna i sonens hem, tydligen den vanligaste kontakten mellan Lindorms barn-domshem och farföräldrarna. Kusinen Gustaf, som bodde på Söder och trivdes bättre hos farfar än i sitt föräldrahem, berättar, att skomakaren brukade stiga upp i ottan och spänta veden, inte tog det så noga med att tvätta och raka sig och var framme hos sonen på Grevgatan, innan familjen riktigt hunnit ur sängarna, trots att han gått hela vägen från Söder. Han fick kaffe och en sup som tack för besväret. Den skäggiga hakan, strävsamheten och de många barnen fanns inte bara i Lindorms dikt.

Klockaren Jonas Jönsson har rimligtvis varit musikalisk, även om hans förfarenhet i åderlåtning, hans skrivkunnighet och hans praktiska förstånd tycks ha varit lika meriterande för klockaresysslan. Musikintresset har bevisligen funnits i senare generationer. Joseph Jonsson spelade låtar på fiol, tydligen ovanligt skickligt: han berättas ha gjort stövlar åt Artur Hazelius, som intresserade sig för hans musik och lät honom uppträda på Skansen. Tillsammans med sonen Oscar eller sonsonen Gustaf spelade han på bröllop och andra tillställningar. En son till denne Gustaf blev yrkesmusiker. Om Lindorms far berättar Per-Erik Lindorm: »Poesi förstod han sig aldrig

² Lindorms brev till modern Edla Jonsson har bevarats av fru Uhlén. I det återopade brevet står: »Jag var hos Ericson för att få veta adressen till farmor». Fastern Christina var gift med verkmästare Claes Eriksson vid Brinck & Hafströms cigarrfabrik.

på, men han var inte renons på alla kulturella intressen. Sålunda var han mycket musikintresserad och hade en mycket god musikalisk smak. Vid ett flertal tillfällen i min ungdom var jag tillsammans med honom på Operan. Han var föresten den, som väckte mitt eget musikintresse» (Brev till förf.). Två av Lindorms systrar, Ester och Märta, har avgjort varit både sångbegåvade och musikintresserade. Det är mer än en tillfällighet, att det fanns piano i Lindorms barndomshem. Utan att själv kunna spela och sjunga var Lindorm, särskilt på senare år, livligt intresserad av musik, hade skaffat sig goda kunskaper och gick regelbundet på konserter. Axel Uhlén berättar, att han redan i ungdomen, åtminstone när det gällde restaurangmusik, var »ett icke föraktligt 'musiklexikon'» (Brev till förf.). Det är tydligt, att Lindorm kunnat ha ett positivt intresse gemensamt med sin far och dennes värmländska släkt. I ett kåseri har han nämnt en tidig musikupplevelse tillsammans med fadern: »När jag var liten och gick med min pappa i Berns inbillade jag mig alltid att kapellmästaren stod och dansade efter orkesterns pipor och stråkar» (Oartikulerad musik och teater, Vecko-Journalen 4/5 1930).

Två kyrkvårdar i släkten, Jöns Nilsson i Grums och Jonas Jönsson i Borgvik, sedermera klockare, behöver i och för sig inte tyda på en speciellt religiös inriktning. Det kan lika gärna vara tecken på släktens sociala position och sockenmännens förtroende, liksom nämndemannasysslorna tidigare i släkten. Lindorms kusin har emellertid berättat, att värmlandssläkten och ännu Joseph Jonsson ansågs religiösa, fastän den senare, när han flyttat till Stockholm, blev mera »filosofisk», fritänkare i 1800-talets mening, och bl. a. skaffade sig en naturvetenskaplig världsåskådning med hjälp av populärvetenskapliga skrifter: skomakaren var särskilt intresserad av stjärnhimlen. Hans bror Jonas tycks ha bevarat barndomshemmets religiositet: han återvände på gamla dagar till Värmland från Amerika, slog sig ner i Överud hos syskonbarn, uppträdde som predikant och spelade på en reseorgel samt testamenterade slutligen pengar till missionen. Bouppteckningarna efter släktingarna i Värmland ger tillfälligtvis besked om andaktsböcker, men materialet är för sprött att bygga några som helst slutsatser om särskild fromhet på; tyvärr saknas också bouppteckningar efter de i sammanhanget intressantaste av förfäderna, nämligen Jöns Nilsson och Jonas Jönsson. Ett par av klockarens barnbarn stannade i Borgvik, och om Gustaf Andersson Fredin i Överud berättas, att han var flitig kyrkobesökare, »vid slutet mest trogen i det närmare liggande Missionshuset» (Komminis-

ter Birger Gustafsson, Borgvik, i brev till förf.). Lindorms far och dennes bröder har inte varit kända för fromhet eller religiösa intressen. Allra minst har polismannen Carl Vilhelm Jonsson och källarmästaren Gustaf Jonsson gjort sig bekanta för fromt sinnelag: hårdhet och brutalitet är vad barnen minns.

Gustaf Fredin i Överud säges ha varit beläst och skall t. o. m. ha skrivit kvicka tillfällighetsdikter, vilket är den enda antydning om litterär talang i Lindorms fädernesläkt, som har kunnat uppletas. En bror till honom, Fridolf Fredin, gick igenom seminariet i Karlstad och blev folkskollärare i Västergötland. Släktens artistiska ambitioner och begåvning tycks alltså före Lindorm övervägande ha kommit till uttryck i musiken. Om en viss intellektuell kapacitet vittnar, att klockaren och hans far varit så skrivkunniga, att det observerats och gett dem särskilda uppdrag i respektive hemsocknar. Lindorm har inte erkänt eller inte varit medveten om något arv från sin fars släkt, tvärtom betraktat det »jonssonska» hos sig själv och andra som fatalt, men fakta pekar åtminstone i största allmänhet på ett begåvningsarv, tidigare aldrig fullt utvecklat på grund av de trånga gränser miljön erbjöd. Hur klockaren sjöng i Borgviks kyrka och vad skomakaren tänkte om stjärnorna från sin utsiktspunkt på Högbergsgatan har inte blivit någon riksangelägenhet. Det har inte ens beskrivits för eftervärlden.

Prosten Sidners piga

På modernet härstammade Lindorm från Närke och Ångermanland.³ Den äldste i närkesläkten, som bevarade kyrkböcker ger någorlunda fylligt besked om, är Olof Ersson, född i en torpstuga i Fellingsbro socken i Västmanland. Han blev soldat i Ekers socken i Närke vid 1780-talets början och fick soldatnamnet Ek. Från Eker flyttade han till Tysslinge och bytte på soldatvis namn med torpen, så att han kom att heta först Osvall och sedan Elg. År 1791 utnämndes han till korpral och flyttade till Hjortsberga i Kumla; som korpral kallas han Hjort. Ett tiotal år senare är han »odugelig till

³ Uppgifter om mödernesläkten och morföräldrarna genom landsarkiven i Uppsala och Härnösand, krigsarkivet, stadsarkivet i Stockholm samt pastorsämbetena i Nikolai församling i Örebro, Själevads församling, Storkyrkans, Skeppsholms, Klara, Hedvig Eleonora, Katarina och Maria Magdalena församlingar i Stockholm. Berglunds bouppteckning i Stockholms stadsarkiv. Traditionerna om morföräldrarna genom fru Uhlén. Bilaga 2 är en tavla över Lindorms mödernesläkt.

Kronans tjänst» (1802 års generalmönsterrulla, Krigsarkivet), men han dog först 1832, av »bröstsjukdom». Med sin hustru Brita Maja hade korpralen sex barn, av vilka dock tre dog utan att uppnå vuxen ålder.

Olofs äldste son, Erik Olsson Berglund, var gift två gånger och hade sex barn i varje äktenskap. Första hustrun avled i »lung-sot», 35 år gammal; fyra av hennes barn dog späda, och av dem som fick leva hade det ena svaga ögon. Den andra hustrun, Lindorms morfars mor, hette Anna och kom från en släktgård i Hovsta socken. Inte heller hon blev gammal; hon dog i »bröstsjuka» före fyllda 40 år. Om hennes yngsta dotter har det i husförhörslängden antecknats, att hon var fattighjon och led av »fallandesot», liksom en son född utom äktenskapet; om en annan dotter heter det, att hon var »ofärdig» med »värk i benen», och två barn dog som små. Erik Berglund brukade först ett torp i Hallsbergs socken, sedan Hagalund under Stortorp i Norrbyås socken. Han hade varit beväringsskär i napoleontidens svenska armé och troligen som sådan fått tillnamnet Berglund. Han dog i en backstuga på Stortorps ägor. Lindorms morfar, Jan Erik Berglund, var i tioårsåldern enligt husförhörslängden »något klen innan och utan», en uppgift som torde avse hans läsförmåga. Han föddes 1828 på torpet Hagalund.

Socknarna Eker, Tysslinge, Kumla, Hovsta, Hallsberg och Norrbyås var alla landsbygdsocknar kring Örebro, liksom Ånsta och Vintrosa, som också förekommer i morfaderns släkttavla; Fellingsbro ligger alldeles norr om gränsen mellan Närke och Västmanland. Lindorms morfars släkt tillhörde ett grått landsbygdsproletariat av soldater och torpare, ett skikt under de bönder, som de flesta i farföräldrarnas värmlandssläkt tillhörde. Intrycket mildras endast obetydligt av att torparna kunnat gifta sig med bonddöttrar: hustrun har fått dela sin mans sociala villkor. Barn har ovanligt ofta dött i späda ålder, och kyrkböckernas anteckningar om sjukdomar, tydligen tuberkulos och epilepsi, är så talrika, att man måste föreställa sig det yttersta elände i närketorpen. Från de av allt att döma usla villkoren bröt Jan Erik Berglund upp i tjugooårsåldern. Han tjänade dräng i Norrbyås och Örebro, innan han flyttade till Hammarby socken i Uppland och slutligen 1856 blev stockholmare. Berglund gifte sig en första gång 1858, men hustrun dog inom mindre än ett år. Hans andra hustru var Maria Sophia Forsslund, Lindorms mormor.

Bo Lindorm uppger i sin korta minnesteckning över fadern, att denne övertagit en nedärvd kultur från mormodern (Vardagens

skald och vardagens far, i *Min Far*, Ny samling, red. Ivan Oljelund, 1949, s. 178). Uppgiften överraskar, om man endast med kyrkböckernas hjälp lärt känna hennes ursprung. Maria Forsslund föddes nämligen 1828 i Önska i Grundsunda socken i Ångermanland, och hennes far, Jonas Forsslund, kallas i dotterns födelsenotis lumpkommissarie, i husförhörlängderna mera rakt på sak lumpsamlare, senare torpare. Han var från Grundsundas grannsocken Själevad, son till skraddaren och torparen Jan Olofsson, efter vars torp Forssån han uppenbarligen fått sitt namn. Lumpsamlarens hustru Cajsa Stina var visserligen dotter till en av Grundsunda sockens betrodde bönder, nämndemannen Jon Andersson i Öden. Det är likväl svårt att tänka sig, att Maria Forsslund kunnat ha ett påstått kulturarv med sig från hemmet. Hon undertecknar t. ex. en personlig handling 1853 med bomärke. Den kultur hon säges ha förmedlat till dotter och barnbarn kan hon emellertid mycket väl ha förvärvat de år, 1850—1860, då hon var piga i Grundsunda prästgård och hos herrskap i Stockholm.

Ären 1850—1853 tjänade Maria hos prostfamiljen Sidner i Grundsunda. Samtidigt tjänade drängen Esaias Ödberg från hennes morfars by Öden, och när Maria sommaren 1852 fött ett barn, kyrktogs hon som drängens blivande hustru. Barnet dog emellertid, och de trolovade anhöll hos domkapitlet att få trolovningen hävd, »sedan vi, efter ett närmare betänkande af äktenskapets vigt och den olycka ett äktenskap utan ömsesidig tillgifvenhet och aktning innebär, funnit det för vår framtida lycka vara bättre att det tilltänkta äktenskapet icke fullborda» — med formuleringen har de fått hjälp i prästgården (Härnösands domkapitels arkiv, Skilsmässor 1851—60). Trolovningen hävdes, men drängen fick »såsom ersättning» till pigan betala 45 riksdaler. Drängen återvände till Öden, gifte sig och blev bonde i Grundsunda, medan pigan Maria lämnade hemsocknen och tog ny plats i Stockholm. Ett dött barn och ett uteblivet äktenskap tycks ha varit anledningen till att Lindorms mormor flyttade till huvudstaden.

Prosten Anders Sidner hade representerat sitt stift vid 1840-talets riksdagar. Politiskt anslöt han sig på sin första riksdag till den liberala oppositionen och arbetade t. ex. för den folkskola, som förverkligades med 1842 års stadga. Praktiskt arbetade han som folkbildare genom att låna ut tidningar och böcker till sina sockenbor. I religiöst avseende hade Sidner sympatier för det s. k. norrlandsläseriet och brevväxlade med Lars Henschen, känd som »läsarebiskopen»; överdrifter hos läsarna försökte han mildra med bibelförklaringar

och annan upplysningsverksamhet. I prästeståndet arbetade han ivrigt för konventikelplakatets avskaffande. Det musicerades flitigt i prostgården; dit kom tonsättaren J. A. Josephson, intim vän till sonen Anders, som själv blev ledamot av Musikaliska Akademien och kraftigt befordrade musiklivet i Härnösand, där han verkade som konsistorienotarie. Prostens musikintresse tog sig även uttryck i hans folkbildande verksamhet: han samlade ungdomen till sångövningar i sockenstugan, varför han också kallats »sångarprästen». I bevarade minnesanteckningar skildras människan Sidner: begåvad, beläst, kvick men också burdus, dominant och hånfull mot okunniga pastorsadjunkter, tidvis religiöst grubblande. Själv av enkelt ursprung hade han med sin begåvning och energi skaffat sig både bildning och ställning i samhället. Sidners unga änka menar, att »en sådan mans insats i kulturarbetet» knappast kunnat gå spårlost förbi.⁴

I Stockholm var Maria Forsslund först ett halvår i tjänst hos Olof Fryxell, yngre bror till Anders Fryxell, hovpredikant och föreståndare för Wallinska flickskolan, sedermera prost i Dalsland. Olof Fryxell var en mångsidig och framgångsrik författare, i ungdomen en av sin tids mest lovande och vid ett par tillfällen belönad av Svenska Akademien. Anders Fryxell hade framträtt som förespråkare för en mera realistiskt betonad undervisning, och brodern delade hans pedagogiska principer. Olof Fryxell beskrives som en respektgivande men samtidigt human, vänlig och underhållande lärare. Som kyrkoherde och kontraktsprost i Dalsland visade han visserligen sitt intresse för litteratur genom att samla och ge ut den dalsländske allmogediktaren Johannes Olssons, »Brånasmedens», dikter, men han producerade sig inte längre själv i skönlitterär form. Louise Fryxell har betygat, att Lindorms mormor var »någorlunda kunnig i tarflig matlagning» (8/3 1854). När Maria Forsslund våren 1854 flyttade till »sektersänkan» Granberg, kom hon i en verkligt litterär miljö. Jeanette Granberg var änka efter sekreteraren i Lantbruksakademien P. A. Granberg, romanförfattare, historiker och pionjär för statistisk forskning, Wallmarks medarbetare i dennes Jour-

⁴ Om Sidner i herdaminnet och i minnesanteckningar, publicerade i Från Adalar och Fjäll: änkan Johanna Sidners 1928—29, utg. I. Sidner, pastorsadjunkten Johan Olof Huss' 1945, utg. B. Hasselberg, Nils Hamberg om »sångarprästen» 1913; jfr Josephsons minnen i N. P. Ödman, Ur en svensk tonsättares lif, 1885—86, s. 15, 25 f. Se vidare L. Mårtensson, Prosten Anders Sidner i Grundsunda som riksdagsman, 1953, H. Gladh, Lars Vilhelm Henschen och religionsfrihetsfrågan till 1853, 1953, s. 89, 195 f., G. Wikmark, Pehr Brandell och läseriet i Angermanland under förra hälften av 1880-talet, 1952, s. 377—399.

nal. Granberg hade också skrivit för teatern, bl. a. översatt Hamlet, en verksamhet som fortsattes av hans vittra döttrar. Samma år som Lindorms mormor kom i Granbergs hushåll, gifte sig en av döttrarna, Jeanette Charlotta, med skådespelaren Edvard Stjernström, Stockholms just då framgångsrikaste teaterledare. Hon och system Louise Elisabeth skrev var för sig eller tillsammans teaterpjäser, som utgör »en icke helt oviktig insats för vårt begynnande samtidsskildrande drama, speciellt under 1850-talet» (Stig Torsslow, Edvard Bäckström och hans dramatiska diktning, 1947, s. 28 f.). Louise Elisabeth gifte sig efter systemens död med Stjernström och efterträdde honom sedermera som teaterchef. Som ogifta bodde Jeanette Charlotta, Louise Elisabeth och ytterligare ett par systrar, av vilka åtminstone Hilda Adolfina också skrev för teatern, hemma hos sin mor. Jeanette Granberg intygar, att Maria Forsslund »är kunnig i tarflig matlagning, ärlig och trogen, samt har med villighet uträttat de sysslor som blifvit henne ålagda» (3/8 1856).⁵

Lindorms mormor hade i många år dagligen varit tillsammans med företrädare för landets främsta andliga, musikaliska, litterära och dramatiska kultur. Visserligen var hon alltid i en anspråkslös, tjänande ställning, men det måste vara under dessa år hon förvärvat den kultur hennes närmaste lagt märke till och familjetraditionen tillskriver henne. Lindorms mor hade ett av barnen omvitnat litteratur- och teaterintresse. »Min mamma var mycket intresserad av teater och älskade lyrik», berättar Lindorms yngsta syster. »Hon läste en hel del och hennes älsklingsförfattare var Strindberg» (Märta Wilmhardt i brev till förf.). Man har skäl att anta, att Lindorms mor haft detta litteratur- och teaterintresse med sig hemifrån, att hon ärvt det från Fryxells och Granbergs piga. Man kan också gissa, att mormodern fått sin första »kultur» av prosten hemma i Grundsunda, en man med både förmåga och ambition som folkbildare.

Maria Forsslund tjänade slutligen hos departementschefen i Fångvårdsstyrelsen R. Th. Cederschiöld, i ett stort hushåll med kusk och dräng och flera pigor, först på Lilla Nygatan i Gamla stan,

⁵ Biografiska och litteraturhistoriska handböcker ger besked om Olof Fryxell samt om P. A. Granberg och hans döttrar. Fryxell debuterade med Dikter, 1829, och samlade sin produktion i Natt och Dag, 1834—1854, samt Dag och Natt 1840—1841. Se även P. Fröberg, En bortglömd realist, Svenska Dagbladet 3/9 1935, J. Gillby, Prosten på Ör, 1953. Om Granberg se Nils Sylvan, Svensk realistisk roman 1795—1830, 1942, s. 101—121, 148—158. Maria Forsslunds arbetsbetyg i Lindorms kvarlätenskap.

Erik Lindorms morförelärlar Johan och Maria Berglund.

Huset till vänster Bondegatan 38, en gång ägt av Berglund.
(Foto: Stockholms stadsmuseum).

sedan i ett hus på Nedre Norrmalm nära Klara kyrka; huset hade Cederschiöld just förvärvat. Den enda tradition om mormoderns anställningar, som bevarats av barnbarnen, berättar, att hon tjänat hos »major» Cederschiöld, dvs. departementschefens son P. H. R. Cederschiöld, nybliven student i Uppsala det sista år Maria Forsslund var i tjänst hos Cederschiölds. Med tjänstefolket hos sitt sista herrskap bevarade Lindorms mormor kontakten ännu under sina sista år, och både hon och efter hennes död Lindorms mor och systrar besökte gärna »Moster Anna», som återfinnes i Cederschiölds tjänarestab som »pigan» Anna Christina Johansson. När Maria Forsslund våren 1860 gifte sig med Jan Erik Berglund — eller Johan Berglund, som han kallade sig i Stockholm — fick de nygifta sitt första hem i en fastighet vid Stora Bastugatan på Söder, som till hälften ägdes av Cederschiöld. De tog längre fram en fosterson, Axel Mauritz Lenngren, som visserligen i officiella handlingar har »okända» föräldrar men måste vara son till en »huspiga» hos Cederschiölds änka.⁶

Av Johan Berglunds och hans hustru Marias båda döttrar nådde endast Edla Maria, Lindorms mor, vuxen ålder. Hon var född den 15 juni 1869. Familjen flyttade ofta men stannade hela tiden på Söder. När skomakaren Joseph Jonsson bodde i Högbergsgatan 4, hade Berglunds en tid sitt hem i Stadsträdgårdsgatan 5, och Berglund hade ägt och själv bebott huset Bergsgränd 6. Det är allt i samma kvarter vid Katarina kyrka, och barnen kan ha lekt tillsammans. Församlingsböckerna uppger, att Berglund var murare; i mantalslängderna förekommer också yrkesbeteckningen arbetskarl. Uhlén karakteriserar honom som »en relativt välbeställd byggmästare i Stockholm av den under förra seklet mest vanliga, enkla, småborgerliga, hantverkartypen» (a. a. s. 8). Beteckningen murare har säkerligen kommit att häfta vid Berglunds namn alltsedan hans första stockholmsår. Byggmästaren var tidvis också husägare och bodde i eget hus vid Bergsgränd 1875—1876 och Stora Bondegatan 38 1881—1882. Ännu när han dog, hade han en inteckning på 1 500 kronor i den senare fastigheten (Bouppteckning 16/1 1888). Familjen har åtminstone på senare år haft det gott ställt, kunde hyra sig dyrare lägenheter än skomakaren Joseph Jonsson och behövde inte skaffa

⁶ Mantalsuppgifterna för Maria Magdalena församling 1880—1882 uppger, att Lenngren är född 17/2 1878 på Ladugårdslandet; i Hedvig Eleonora, dvs. Ladugårdslandets, födelsebok är föräldrarna »okända», men moderns ålder uppges till 35 år; hos Ulrika Mathilda Cederschiöld, änka efter departementschefen R. Th. Cederschiöld och boende Norrmalmsgatan 27, heter huspigan enligt mantalsuppgifterna 1878—1879 Maria Selma Wilhelmina Lenngren och är född 28/5 1842.

sig extrainkomster genom att ta emot inneboende. Möbler, vida över fattigmansgenomsnittet, har bevarats hos barnbarnen. Om hemmets kulturintressen vittnar omedelbart, att dottern Edla sökte och vann inträde vid småskoleseminarium: äktenskapet med Gustaf Jonsson kom i vägen för den tilltänkta utbildningen. Johan Berglund dog i lunginflammation 1887, dvs. före dottersonens födelse. Hans hustru Maria levde till 1897, då hon avled i sin dotters hem på Grevgatan, m. a. o. i Lindorms barndomshem; hon hade de sista åren bott alldeles i närheten, på Skepparegatan.

Lindorm har aldrig träffat sin morfar. Om mormodern kom han ihåg, att hon »brukade sjunga en gammal tårnild ballad», ett sentimentalt eko från hungeråret 1868, som hon själv upplevt (Ett tramp på franska brödet, Svenska Dagbladet 20/2 1930), men han minns också sin mormors läsintresse och har i förbigående skisserat ett porträtt (Gamla tidningar, Social-Demokraten 21/4 1922):

Hon läste tidningen noggrant, gumman. Hon läste spalt upp och spalt ned och hoppade inte över en enda rad, hon drog igenom annonserna lika omsorgsfullt som texten. Om hon inte under dagen hann läsa ut tidningen, lade hon undan den till dagen därpå. Ibland när hon hade många andra göromål kunde det hända, att hon fick en hel liten packe tidningar att gå igenom. Det var en samvetsgrann och rejäl gumma som inte tålde något slarv och hafs.

Mormodern var den enda av far- och morföräldrarna, som Erik och hans syskon träffade regelbundet, nämligen de år hon bodde på Skepparegatan alldeles intill barndomshemmet. Lindorms syster Ellen var visserligen bara sex år gammal, när mormodern dog, men hon har hört sina föräldrar och äldre syskon berätta, att mormor »var en snäll, fin och god, intelligent och tydligen i viss mån fantasibegåvad människa»; kring en enkel tavla på väggen kunde hon spinna långa sagor. »Att mina morföräldrars hem var lugnt och harmoniskt och att mamma sålunda växte upp under lugna förhållanden har jag hört såväl mamma som min äldsta syster berätta» (Brev till förf.). Det är troligt, att Edla Jonsson och efter henne döttrarna kommit att se denna lyckliga barndom som kontrast till hennes eget äktenskap, men allt tyder på att minnesbilden i stort sett är korrekt.

Traditionen inom familjen pekar på modern och bakom henne mormodern som impulsgivarna, när det gäller Lindorms egentliga insats: den litterära. Vad som kunnat framletas om mormoderns pigplatser synes stödja denna tradition, även om naturligtvis sambandet mellan t. ex. prosten Sidners intresse för en svensk folkskola och den blivande diktarens tidiga bildningsiver inte kan sägas vara klart. Det

låter sig inte heller göra att klart avgränsa hemmets impulser från skolans och äldre kamraters. Sin avgörande kulturella och litterära orientering kan Lindorm knappast ha skaffat sig, förrän han kommit hemifrån, och mormoderns betydelse för hans diktning skall inte överdrivas. Även andligen var han i stort sett »utan anor», men åtminstone en av hans föräldrar värderade litteratur och teater högt, en värdering som allt tyder på att Maria Forsslund ursprungligen tillägnat sig och som hennes dotter förmedlat till Erik Lindorm. Det var en värdering, som han blev trogen hela livet och som han aggressivt hävdade mot sin oförstående far.

De namnlösa fäderna

Lindorms farföräldrar och morföräldrar hade bott och verkat på Söder i Stockholm. De tillhörde samma, närmast småborgerliga miljö, även om Berglunds hade det bättre ställt än Jonssons. Lindorm har föreställt sig lynesolikheter hos de både släktgrenarna och vägrade det jonssonska i sitt väsen mot karaktärsdrag han menade sig ha ärvt från sin mor, men inställningen till fadern respektive modern ligger bakom dessa spekulationer, knappast faktiska kunskaper om släktens båda grenar. Han har »hållit varmt av sin mor och hatat sin far» (Guido Valentin, *Min vän Erik Lindorm*, 1945, s. 12). Vetterligen forskade han inte i sin släkts historia, trots att han annars var historiskt intresserad, och han kände inte ens namnet på åtskilliga av de förfäder som här omtalats. Om fädernesläkten skriver han i ett brev till modern: »Jag, som tillhör slakten, vet av självkännedom att den inte är god att tas med. O, där finns mycket stolthet och överlägsenhet!» (Odaterat, 10-talet). Lindorms kusin talar också om sin fars och sina farbröders lust att dominera, och Per-Erik Lindorm har karakteriserat det jonssonska som en »hård, trotsig stolthet» men tillägger »med mycken ömhet innerst inne» (Brev till förf.). I ett brev från Erik Lindorm till modern från hennes sista levnadsår heter det å andra sidan: »Vi två behöva icke många ord för att förstå varandra. Vi känna varann sedan evighet och vi skola aldrig i evighet förlora varandra ur sikte, hur det än må gå. Vår panna har samma välvning, vårt öga samma själ och när modern, ursprunget, lider, då lider även sonen» (20/1 1917). Lindorm har alltså identifierat det hårda och brutala inom sig som ett fädernearv; kanske har han därvid haft sina farbröder i tankarna, men säkerligen har hans egen far dominerat bilden av det jonssonska. När han talar om pannans välvning och ögats själ som ett modernearv,

Gustaf Jonsson, Erik Lindorms far.

Edla Jonsson, Erik Lindorms mor.

uppfattar han detta som ett gott arv, även om han kan irritera sig på moderns och systrarnas undfallenhet och överdrivna tålamod inför faderns brutalitet.

Det finns inga diktare, inga lärda, inga präster bland Lindorms kända förfäder. För att alls kunna diskutera kulturella impulser från släkten har jag måst ta med mormoderns husbönder i diskussionen. Det som faller i ögonen är snarast det genomsnittliga i diktarens släkthistoria, sådan den ter sig i de sparsamma källor som står till buds. Förfädernas öden passar in i det ordinära mönstret för den sociala utvecklingen inom folkets breda lager under 1800-talets senare hälft: bönders och torparens barn bryter upp från en överbefolkad landsbygd för att söka sin utkomst i städerna som arbetare eller hantverkare, en och annan emigrerar till Amerika. Sedan skråtvånget avskaffats, kunde hantverkarskunniga inflyttare i städerna etablera sig som egna företagare: skomakare och byggmästare. Lindorms farbröder och fastrar prövade på industriarbete, och alla förfäderna försörjde sig större delen av sitt liv på kroppsarbete. Även om hantverkarna inte tillhörde de lägsta sociala skikten i samhället, var de dock delar av en »namnlös» massa.

Detta har Lindorm vetat, och det är just anonymiteten han tänker på, när han reflekterar över sin släkts öden. I den redan citerade dikten *Generationerna* heter det:

Knappt papperet minnes
mer min släkt,
den är förintad, försvunnen.

I Poeten och glömskan kontrasterar han sin egen »kliande ärelystnad» mot de anonyma fädernas ödmjukhet. Dikten behandlar inte ett personligt förhållande mellan Lindorm och klockaren Jonas Jönsson eller lumpsamlaren Jonas Forsslund: stockholmaren kände inte släkten från landet. Fäderna är för honom en grå massa utan minnesvärda individuella öden. Det enda dessa »fäder» kan lära honom är att försvinna utan att lämna ens namnet efter sig.

— — —
Jag vill lära utan kvidan
naken och namnlös kastas åt sidan
liksom fäderna förut.

Må i avskildhet och tystnad
all den kliande ärelystnad
bulna ut ur min natur.
Jag den sinnesro vill vinna
att som en bonde kunna försvinna
eller som ett markens djur.

Landskapet i Lindorms dikt är heller inte Värmland, Närke eller Ångermanland utan Stockholm. I stället för sina verkliga förfäder söker diktaren skapa sig »stam och rot» i Stockholm och finner i dikten Det gamla som ersättning för farfarsfar »okända fäder» i stadens plank och kåkar. När han, som i den mindre kända dikten Västerlånggatan, vandrar på en gata med »gammalt fryntligt borgarlynn», tänker han på fäderna, »som här vandrat före mig». Förklaringen till den, om man ser till genealogiska fakta, tämligen oegentliga hemkänslan ges också i dikten: på samma gata har hans far drivit »fylld af lefnadslust och drömmar», och poeten kan i fantasien se sin mor-
mor pruta i klädeshandeln »på en klänning åt min mor» (Stockholms-Tidningen 8/2 1912, dikten signerad Väderflöjeln). Det ligger i verkligheten bara en generation mellan Lindorm och landsbygden, och ännu hans äldsta farbröder och fastrar var födda i Värmland, men för hans känsla tycks släkten utanför Stockholm knappast ha existerat. Att kontakten så totalt brutits beror på att Erik lämnade sitt föräldrahem redan i de tidiga tonåren. Han måste förbi fadern för att få veta något om släkten, och det hindret har han inte forcerat. När Lindorm diktar om »fäderna», tänker han sig tydligen

något allmännare än sina biologiska förfäder, och hans inspirationskällor är litterära.

Lindorms kwicka slagfärdighet, en förutsättning för hans framgångar som kåsör, har funnits hos fadern, söderpojken Gustaf Jonsson, men också hos modern. Kanske sådant skulle kunna betecknas som ett intellektuellt arv från Stockholms Söder, om man nu tilläventyrs var kwickare där än på Östermalm i slutet av 1800-talet.

Bil. 1. Erik Lindorms fädernesläkt

<i>Per Olsson</i> bonde, Stora Skärnnäs, Värmskog	<i>Anna</i>	<i>Lars</i> <i>Olofsson</i> <i>Värme</i> soldat, Holmtjärn, Borgvik	<i>Mali</i>	<i>Erik</i> <i>Olsson</i> nämnde- man, Norra Borgvik	<i>Anna</i> <i>Larsdotter</i> († 1766)	<i>Nils</i> <i>Håkansson</i> nämndeman, Norra Myra, Lungsund (1711—1785)	<i>Maria</i> <i>Andersdotter</i> (1702—1783)
<i>Brygjel Persson</i> bonde, Stora Skärnnäs, Värmskog (1708—1759)	<i>Kerstin Nilsdotter</i> († 1768?)	<i>Olof Larsson</i> gästgivare, Norra Borgvik (1722—1797)		<i>Britta</i> <i>Eriksdotter</i> (1723—1770)		<i>Jon Andersson</i> torpare, Sandviken, Lungsund (1729—1803)	<i>Maria</i> <i>Nilsdotter</i> (1742—1811)
<i>Jöns Nilsson</i> kyrkvård, Stockåker, Grums (1737—1802)	<i>Catharina</i> <i>Larsdotter</i> (1744—1783)	<i>Jonas</i> <i>Bryngelsson</i> gästgivare, Norra Borgvik (1750—1797)		<i>Annicka Olsdotter</i> (1762—1814)		<i>Nils Jonsson</i> torpare, Sandviken, Lungsund (1765—1825)	<i>Greta Ersdotter</i> (1742—1811)
<i>Jonas Jonsson</i> klockare, Borgvik (1772—1861)		<i>Stina Jonsdotter</i> (1782—1838)				<i>Peter Nilsson</i> bonde, Portila, Grums (1796—1879)	<i>Catharina</i> <i>Nilsdotter</i> (1799—1877)
	<i>Joseph Jonsson</i> skomakare, Stockholm (1825—1902)					<i>Carolina Petersdotter</i> (1826—1905)	
				<i>Gustaf Jonsson</i> lagermästare, gästgivare (1861—1931)			

Bil. 2. Erik Lindorms mödernesläkt

Anders Persson Käll-tjörn, Ljusnarsberg	Maria Eriks-dotter	Nils Månsson Persson, Övratörp, Tysslinge (f. 1686)	Kerstin Pers-dotter (f. 1705)	Josef Anna Nilsson Nils-bonde, Gryt, Hovsta	Olaf Eriksson Alnö, Själevad	Jon Olofsson skräddare, Västerhus, Själevad (1750—1826)	Maria Jonsdotter (1752—1825)	Jon Andersson närmde-man, Öden, Grundsunda (1767—1854)	Anders Jönsson bonde, Skade-mark, Grundsunda (1742—1810)	Brita Persdotter (1738—1820)	Per Andersson bonde, Laka-mark, Grundsunda	Brita Jöhansdotter
Erik Olsson torpare, Försäter, Fellingbro (f. 1718)	Catharina Anders-dotter (1721—1789)	Per Persson Ansta bonde, Nasta, (1728—1788)	Catharina Nilsdotter (1734—1790)	Nils Persson bonde, Arböhyttan, Vintrosa (1704—1751)	Kerstin Olofsdotter (1709—1758)	Nils Jösefsson bonde, Gryt, Hovsta (1723—1803)	Catharina Persdotter (1718—1804)	Jan Olofsson skräddare, Västerhus, Själevad (1750—1826)	Jon Andersson närmde-man, Öden, Grundsunda (1767—1854)	Anders Jönsson bonde, Skade-mark, Grundsunda (1742—1810)	Per Andersson bonde, Laka-mark, Grundsunda	Brita Jöhansdotter
Olof Ersson Hjört korpral, Hjortsberga, Kumla (1761—1832)	Erik Olsson Berglund torpare, Hagalund, Norrbyås (1784—1852)	Brita Maja Persdotter (1762—1837)	Erik Nilsson bonde, Gryt, Hovsta (1748—1819)	Erik Nilsson bonde, Gryt, Hovsta (1748—1819)	Anna Nilsdotter (1758—1816)	Jon Olofsson skräddare, Västerhus, Själevad (1750—1826)	Maria Jonsdotter (1752—1825)	Jon Andersson närmde-man, Öden, Grundsunda (1767—1854)	Anders Jönsson bonde, Skade-mark, Grundsunda (1742—1810)	Brita Persdotter (1738—1820)	Per Andersson bonde, Laka-mark, Grundsunda	Brita Jöhansdotter
Jan (Johan) Erik Berglund byggmästare, Stockholm (1828—1887)	Edla Maria Jönsson f. Berglund (1869—1918)	Anna Ersdotter (1797—1837)	Jonas Johansson Forsslund torpare, Könsa, Grundsunda (1783—1850)	Jonas Johansson Forsslund torpare, Könsa, Grundsunda (1783—1850)	Cajsa Sina Jönsdotter (1797—1861)	Jonas Johansson Forsslund torpare, Könsa, Grundsunda (1783—1850)	Maria Sophia Berglund f. Forsslund (1828—1897)	Jonas Johansson Forsslund torpare, Könsa, Grundsunda (1783—1850)	Jonas Johansson Forsslund torpare, Könsa, Grundsunda (1783—1850)	Cajsa Sina Jönsdotter (1797—1861)	Per Andersson bonde, Laka-mark, Grundsunda	Brita Jöhansdotter

DEN ISLÄNDSKA ANNALNOTISEN OM TYRGILS KNUTSSONS ÄKTENSKAP MED SVEAKONUNGENS DOTTER

AV SVEN AXELSON

Tre isländska årsböcker, Lögmannsannalerna, Flatöannalerna och Oddveriaannalerna uppges under år 1296, att drotsen Tyrgils Knutsson fick sveakungens dotter. Notisen har utnyttjats av historieforskningen och dess sanningsvärde har i allmänhet ej ifrågasatts.¹ Oddveriaannalernas notis utgör endast en avskrift av Lögmannsannalernas.² Flatöannalernas redaktör, prästen Magnus Thorhallsson, har också hämtat uppgiften ur Lögmannsannalerna ehuru ej ur originalhandskriften, som skrivits av den isländske prästen Einar Hafidason, utan ur en systerhandskrift till denna.³ När det gäller att bedöma notisens källvärde får man alltså enbart taga hänsyn till Lögmannsannalernas version. Såsom anmärkningsvärt kan anföras, att en annan av de isländska årsböckerna, Gottskalksannalerna, som författats under senare hälften av 1300-talet, troligen av den isländske lagmannen Torsten Eyjolfsson, under samma år, 1296, omnämnt Tyrgils Knutsson. Årsboken uppger, att denne nämnda år erövrade två tredjedelar av Karelen och kristnade området.⁴

I en nyligen publicerad artikel av framlidne fil. dr A. Filip Liljeholm hävdas, att Lögmannsannalernas berörda notis måste vara korrupt, d. v. s. felaktigt återgiven.⁵ Jag anför Lögmannsannalernas och Gottskalksannalernas notiser parallellt, för att läsaren lättare skall kunna följa Liljeholms motivering därför.^{6b}

Liljeholm anser, att det är högst underligt, att man icke i Lögmannsannalerna får någon upplysning om i vilket land Tyrgils Knutsson fungerar som drots. Vidare är det märkligt, att årsboken ej lämnar någon upplysning om namnet på sveakonungen eller hans dotter. Han påpekar, att Lögmannsannalernas och Gottskalksannalernas uppgift om Tyrgils Knutsson i bägge föregås av förlikningen mellan konung

¹ Se härom H. Gillingstam i PHT 1960 häfte 1—2, s. 88 noten.

² Se S. Axelsson, Sverige i utländsk annalistik 900—1400 med särskild hänsyn till de isländska annalerna (1955), s. 20; se även G. Storm, Islandske Annaler (1888), s. 485.

³ Se Axelsson, a. a., s. 18 f.; jfr F. Liljeholm, Den isländska annalnotisen om Tyrgils Knutssons äktenskap med sveakungens dotter i PHT 1960, s. 88.

⁴ Se om Gottskalksannalerna, Axelsson, a. a., s. 16 ff., s. 115 ff.

⁵ Liljeholm, a. a. i PHT 1960, s. 88 f.

^{6b} Se s. 23 överst (jfr Storm, a. a., s. 261, 339).

LÖGMANNSSANNALERNA

1296: »Liotr abboti, sett Eireks kongs ok hertoga Hakonar vidr Eirik Dana kong, herra Eiríkr af Langalande feck Agnesar jungfru modur systur Eirik Noregs kongs. *herra Þorgils drottseti feck dottur Suia kongs* Jtem skipadr Nordlendinga fiordungr Gudmunde skaldstikle. soru xij bendr kirkiu eignir aa stodum j Skalahollz byskops deme. vrdu ix stockui vigh a Islande.»

GOTTSKALKSANNALERNA

1296: »Saett Eireks Noregs kongs og hertuga Hakonar vid Eirek Dana kong og hertuga V. fyrir svnnan aa. en herra Eirekr / af Sagade / feck frv Agnesar modursystur Eireks Noregs kongs *herra Þorgisl drottseti Suia kongs uann vel ij hluti Kirialalands og kristnadi*. vtanferd herra þorlaks logmannz. þorðr toc bokina. © Liotr at þuera og herra þorvardr þorarins son. Jorvndr byskup setti kanunka klaustr aa Modrvollvm j Horgardal.»

Erik Menved i Danmark och konung Erik Magnusson i Norge samt av giftermålet mellan hertig Erik av Langeland och den norske konungens moster Agnes. Liljeholm har därför den uppfattningen, att Lögmanssannalernas notis är korrupt och att Gottskalksannalerna har Tyrgilsnotisen i dess ursprungliga form. Han anser, att den förvanskade notisen i Lögmanssannaler uppkommit sålunda. Författaren till den förlaga Einar Hafliðason avskrivit har hoppat över den rad i texten, där Tyrgils Knutssons erövring av Karelen omtalades. För sammanhangets skull har denna varit tvungen att supplera ordet »dottur», som man ansåg ha bortfallit ur texten genom haplografi. Då föregående notis handlade om ett giftermål, hertig Eriks, har man tagit predikatet »feck» däriifrån. Liljeholm gör alltså gällande, att Lögmanssannalernas uppgift om Tyrgils Knutssons giftermål med sveakungens dotter tillkommit genom felskrivning och därför saknar allt vetenskapligt värde, medan Gottskalksannalerna återger notisen i dess ursprungliga version.

Liljeholms förslag till lösning av problemet är fyndigt men måste, såsom han framställt det, betecknas som en där ej tillfyllest vetenskapligt underbyggd gissning. Jag kommer nedan att göra en analys av de isländska annalernas notiser under vissa år, då endast en sådan kan leda till en lösning, som vilar på vetenskaplig basis. För åren 1295—1297 visa en rad notiser i Lögmanssannalerna och Gottskalksannalerna nästan fullständiga överensstämmelser.⁶ Då även andra isländska annalers notiser, i synnerhet Flatöannalernas, för berörda år äro av stor vikt för undersökningen, vill jag även uppta dessa till behandling. Jag anför notiserna parallellt här nedan.

⁶ Se härom Axelson, a. a., s. 120 med not 115.

Ann. Res.	Høyers ann.	Ann. Regii	Skalhólsann.	Lögmannsann.	Gottskalksann.	Flátönn.
1295: Vigðr Adrianus Heremita til páva Sancti Spiritus dag ok kallaðr Celestinus v.º oc var þþ eigi allt vt til Jóns vökv. oc gekk apr í einsetv. Þa var kosinn oc vigðr Benedictus einn af kardinales oc kallaðr Bonifacius IIIº.	1295: Vigðr Adrianus heremita til pápa Sancti Spiritus dag ok kallaðr Celestinus. v.º oc var þþ eigi allt vt til Jóns vökv. oc gekk apr í einsetv. Þa var kosinn oc vigðr Benedictus einn af kardinales oc kallaðr Bonifacius. Eiríkr Dana konungr ok hertugi Christoforus bróðir hans Jon archibiskup af Lundunum (!) oc kastuðu j myrkuo stofu. Danmörk í banni.	1295: Vigðr Adrianus heremita til pápa Sancti Spiritus dag ok kallaðr Celestinus v.º oc var papa eigi allt vt til Jóns vökv ok gekk apr í einsetv. Þa var kosinn oc vigðr Benedictus einn af chardinalum ok kallaðr Bonifacius. v.º. Eiríkr Dana konungr ok hertugi Christoforus bróðir hans tólv erchibyskvp af Lvnnð. ok kastuðu j myrkuo stofu. Danmörk í banni.	1295: Vigðr Adrianus Heremite til páva Sancti Spiritus dag. ok kallaðr Celestinus ok var pavi eigi allt vt til Jóns vöku ok gekk apr í einsetv. Þa var kosinn ok vigðr Benedictus einn af kardinalibus ok kallaðr Bonifacius. v.º. Eiríkr Dana konungr ok hertugi Christoforus bróðir hans tólv erchibyskvp af Lvnnð. ok kastuðu j myrkuo stofu. Danmörk í banni.	1295: Vigðr Adrianus heremita til páva Sancti Spiritus dag. ok kallaðr Celestinus ok var pavi eigi allt vt til Jóns vöku ok gekk apr í einsetv. Þa var kosinn ok vigðr Benedictus einn af kardinalibus ok kallaðr Bonifacius. Eiríkr Dana konungr ok hertugi Christoforus bróðir hans tólv erchibyskvp af Lvnnð. ok kastuðu j myrkuo stofu. Danmörk í banni.	1295: Vigðr Adrianus heremita til páva Sancti Spiritus dag ok kallaðr Celestinus ok var hia verande X lík-præfengu fulla heilsu med guds myskun. morg miracula urðu þar omr. Celestinus var pafi ei allt til Jóns messo og gekk aptur j einsetu. Þa var kosinn og vigdur Benedictus ein af kardinalum ok kallaðr Bonifacius. Eiríkr Dana konungr ok hertugi Christoforus toku af Lund og kastvði (kostudu I K) j myrkuo stofu. Danmörk í banni.	1295: Vigðr Adrianus heremita til páva Sancti Spiritus dag ok kallaðr Celestinus ok var hia verande X lík-præfengu fulla heilsu med guds myskun. morg miracula urðu þar omr. Celestinus var pafi ei allt til Jóns messo og gekk aptur j einsetu. Þa var kosinn og vigdur Benedictus ein af kardinalibus ok kallaðr Bonifacius. Eiríkr Dana konungr ok hertugi Christoforus toku af Lund og kastvði (kostudu I K) j myrkuo stofu. Danmörk í banni.
1296: Hertugi Eiríkr af Langalandi fekk Agnesar móðursystur Eiríks Noregs konungs. Sátt Eiríks Noregs konungs ok Eiríks Dana konungs ok hertuga Valdemars Fanganin sira Karl bróðir konungs af Franz. Þú Liotr ab-biskup setti kanoka klaustr a Moðrvollum (en) nunnu-klaustr at stað í Rey-nínesi. Þú Liotr ab-bota ok Þorvarðar Þorarins sonar víga-nvclávstr af stað í	1296: Hertugi Eiríkr af Langalannd fekk Agnesar móðursystur Eiríks Noregs konungs. Sátt Eiríks Noregs konungs ok Eiríks Dana konungs ok hertuga Valdemars Fanganin sira Karl bróðir konungs af Franz. Þú Liotr ab-bota af Þvera. ok herra Þorvorðr Þorarins sonr Jorvnðr biskup setti kanoka klaustr a Moðrvollum (en) nunnu-klaustr at stað í Rey-nínesi. Þú Liotr ab-bota ok Þorvarðar Þorarins sonar víga-	1296: Hertugi Eiríkr af Langalannd fekk Agnesar móðursystur Eiríks Noregs konungs. Sátt Eiríks Noregs konungs ok Eiríks Dana konungs ok hertuga Valdemars Fanganin sira Karl bróðir konungs af Franz. Þú Liotr ab-bota af Þvera. ok herra Þorvorðr Þorarins sonar Jorvnðr biskup setti kanoka klaustr a Moðrvollum i Horgardal en nvn-nvclávstr af stað í	1296: Hertugi Eiríkr af Langalanndi fekk Agnesar móðursystur Eiríks Noregs konungs. Sátt Eiríks Noregs konungs ok Eiríks Dana konungs ok hertuga Valdemars Fanganin sira Karl bróðir konungs af Franz. Þú Liotr ab-bota af Þvera. ok herra Þorvorðr Þorarins sonar Jorvnðr biskup setti kanoka klaustr a Moðrvollum i Horgardal. Enn	1296: Liotr abboti. sett Eiríks kongs ok hertuga Hakonar vid Eirík Dana kong. herra Eiríkr af Langalande fekk Agnesar jungfru modur systur Eirík Noregs kongs. herra Þorgils droitsete fekk dottur Saia kongs item skipadr Nordlendinga fiordungr Gudmunde skall-distikle soru xij bendr kirkiu aa stodum j Skalahollz byskups demc. vrðu i stockui	1296: Sátt Eiríks Noregs kongs ok hertuga Hakonar vid Eirík Dana kong ok hertuga v. fyrir svn-nan aa. en herra Eiríkr af Sagade/feck frv Agnesar modursystur Eiríks Noregs kongs herra Þor-gisl droitseti Saia kongs uann vel ij hluti Kirialands ok kristnadi. herra Erlendz herra Þorlaks Sturla Jons-sonar. Þordr Narfa-son var logmadr. Eduard Engla kongr striddi a Skotland	1296: Hertugi Eiríkr af Langalandi fekk Agnesar modursystur Eiríks Noregs kongs. Sátt Eiríks Noregs kongs ok Eiríks Danakongs ok hertuga Valdimars. fanganin sira Karl bróðir kongs af Franz andatiz Liotr abboti at Þvera aa vitanferd herra Erlendz herra Þorlaks Sturla Jons-sonar. Þordr Narfa-son var logmadr. Eduard Engla kongr striddi a Skotland

ok herra Þorlaga Nar-
fus sonar. Þorðr Nar-
fus legifer.

Tíorfi prestr af Snorra-
jngimundar syni ok
herra Erlendi Olafs-
syni Vtanferð herra
Erlendar ok Þorlaks
lógmannz Sturlu Jons
sonar. Þorðr Narfa-
son legifer.

kup setti kanunka
klaustur aa Modrv-
vollum j Horgardal.

mikin. *herra Þorgisl*
drottseti fætt dóttur Suia
kongs skipadr nord-
lendinga forðung.
Gudmundi skallstikli
soru xij bændr kirkíu
eignir a stadu (!) i
skalholzz byskups dæ-
mi. vrdu ix stockui
vigh a Islande.⁹

1297: Erchebyskup af
Lund kom vr myrka-
kuastofunni Cardinali
kom til Danmarkar
oc leysti konung oc
allt ríki hans av þa-
vabanni. Herlið kom
fra konungi af Hispa-
nia til liðveizlu við
Eadvarð Engla ko-
nung. Frakka ko-
nungr tok allt ríki
þat sem atti Eatuvarð
fyrir sunnan sio.
Eatuvarð konung
brendi Bervik oc
vann mikinn lut af
Skotlandi.

1297: Erchibyskup af
Lundi kom or myrka-
kuastofu. Chardinali kom
i Danmark ok leysti
konunginn ok broðvr
hans ok landit allt af
þavabanni Herlið kom
dit allt af pava ban-
ni Herlið kom til
Eadvarðar konungs i
Englandi fra konung
af Ispanien til lið-
veizlu. Frakka ko-
nungi tok ríki þat
allt sem Engla ko-
nungr atti firir
þat sem Eadvarð Eng-
lakovngvgr atti firir
svnnan sea Eadvarð
konungvgr brendi
Bervik ok vann mi-
kinn lut af Scotlan-
di.

1297: Jon erchebys-
kup af Danmark for or
myrkuastofu *Janginn*
sira Jarl (!) broðir
kongs af Franz af en-
kum monnum Cardinalis
kom j Danmark ok
leysti konginn ok bro-
ður hans ok allt land
af banne. Saraceni
kommu till liðveizlu
viðr Jatuvarð kong j
England ok .XX.
þusundur. tok Jatu-
varð kong ríki allt
fyrir sunnan sio Jatu-
varð kong bardiz j
Efnu ok vann mikinn
luta Skotlandz ok
kastadi j myrkuastofu
jarlinn af Ros ok jar-
linn af Munter ok jar-
linn af Glocest.

1297: Jonn erchibys-
kup af Lundi for or
myrkaa stofu. kardi-
nali kom i Danmark
ok leysti konunginn
ok broður hans ok
landit allt af þafa
banni. herlið kom til
Eduardar kongs Eng-
land til liðveizlu fra
kongi af Hispania.
Franka kongr tok ríki
allt þat sem Eduardr
Engla kong atti fyrir
sunnan sio. Engla
kongr brendi Beru vik
ok mikit af Scotlandi.
sætt Jorunder erki-
biskups ok korsbræ-
der af Nidarosi. Arni
prestr Helgason hafði
vmbod vm allt Skal-
holltz biskupsdaemi.
Janginn sira Jarl (!)
Kongs af Franz af en-
skum monnum Eduardr
kongr fangadi jarl af
Ros ok jarl af Munter
ok jarl Gerlotes.¹⁰

⁷ Bortritvet ur handskriften.

⁸ Storm, a. ed., s. 30, 71 f., 198, 261, 338 f., 385.

⁹ Storm, a. ed., s. 72, 144, 198, 261, 339, 385.

¹⁰ Storm, a. ed., s. 72, 145, 198, 261 f., 339, 386.

Som ovan nämnts finns iögonenfallande överensstämmelser mellan Lögmannsannalernas och Gottskalksannalernas notiser under åren 1295—1297. För år 1295 anföra de isländska årsböckerna en längre notis om påvarna Celestinus V och Bonifacius VIII och en kortare sådan om den danske ärkebiskopen Jons, nämligen Jens Grands, fångslande och Danmarks läggande under interdikt. *Annales Reseniani*, Henrik Høyers annaler, *Annales regii* och *Skalhóltsannalerna* ha fullständigt likalydande uppgifter om de två påvarna.¹¹ De nämna samtliga, att Adrianus vigdes till påve och kallades Celestinus V men samma år trädde tillbaka som påve och efterträddes av kardinal Benedictus under namnet Bonifacius. Eftersom de tre förstnämnda årsböckerna ha tillkommit under 1300-talets två första decennier, torde uppteckningen ha gjorts en kort tid efter de inträffade händelserna.¹² Då något direkt samband ej finnes mellan berörda isländska annaler,¹³ så måste notisen efter allt att döma härstamma från en gemensam källa. Lögmannsannalernas och Gottskalksannalernas relation av påvevalen är fylligare än de övriga annalernas. Dessa årsböcker ha ett tillägg; de anföra, att under och tecken ägde rum vid invigningen av påven Celestinus V. Sålunda återvunno tio spetälska män fullständigt hälsan. Flatöannalerna, som sannolikt utnyttjat en systerhandskrift till det bevarade exemplaret av Lögmannsannalerna, har identiskt samma passus. Lögmannsannalernas och Gottskalksannalernas uppgift om påvarna går tydligen tillbaka på en gemensam förlaga. De små differenser, som finns mellan uppgifterna, kan förklaras av att något eller några mellanled funnits mellan den ursprungliga källan och de båda annalverken, varigenom omskrivningar skett. Att Gottskalksannalerna använder det latinska ordet »miracula» i tillägget, medan Lögmannsannalerna har det isländska uttrycket »stormerke», torde bero på att originalnotisen varit avfattad på latin.

Nyheten om ärkebiskop Jens Grands insättning i fängelse 1294 torde ej nått Island förrän följande år. Överensstämmelsen mellan samtliga anförda isländska årsböckers notiser är så stor, att dessa måste ha hämtats ur en gemensam handskrift. Även denna uppteckning torde ursprungligen ha varit på latin, eftersom *Skalhóltsannalerna* använda beteckningen »carcere», de övriga isländska annalerna »myrkuastofu» för fängelse.

Vid en analys av de isländska årsböckernas notiser under år 1296—1297 framkom följande märkliga faktum. Henrik Høyers annaler,

¹¹ *Skalhóltsannalerna* ha dock tillägget, att Bonifacius var påve i nio år.

¹² Se angående årsböckernas tillkomst Axelson, a. a., s. 9 ff.

¹³ Se Axelson, a. a., passim, men särskilt s. 299 ff.

Annales regii, Skalhóltsannalerna och Flatöannalerna uppge vid år 1296, att den franske konungen Filip IV:s (Skönes) bror, greve Karl av Valois, blev tillfångatagen. Under år 1297 notera Lögmanssannalerna och Gottskalksannalerna samma uppgift men med tillägget, att greven tillfångatogs av engelska män. Det märkliga inträffar, att Flatöannalerna även ha notisen under år 1297 men identisk med de två sistnämnda årsböckerna. Lögmanssannalerna och Gottskalksannalerna måste alltså även nu ha byggt på en annalredaktion, Henrik Høyers annaler, Annales regii och Skalhóltsannalerna på en annan sådan. Flatöannalerna, som i hög grad äro kompilatoriska, ha utnyttjat båda förlagorna. För notisen under år 1297 har detta skett indirekt, i det de öst ur en systerhandskrift till Einar Hafliðasons exemplar. Flatöannalerna har liksom Lögmanssannalerna det felaktiga namnet »Jarl» i stället för »Karl» på den franske greven.

Under år 1297 meddela Høyers annaler, Annales regii, Skalhóltsannalerna och Flatöannalerna, att ärkebiskopen av Lund, nämligen Jens Grand, kom ut ur fängelset — i själva verket lyckades Grand fly ur fängelset, vilket hände redan i december 1295. De anföra vidare, att en kardinal, Isarn, kom till Danmark och löste konungen och hela landet från påvebannet. I själva verket skedde detta ej förrän 1303. Lögmanssannalerna och Gottskalksannalerna notera endast, att ärkebiskopen kom lös ur fångenskapen. Deras uppgifter härstamma tydligen liksom tidigare från en annan källa än de övriga årsböckerna. Flatöannalernas författare har givetvis utnyttjat den utförligare versionen.

Ytterligare några notiser, anförda vid år 1297, äro i detta sammanhang av stort intresse. Samtliga berörda annaler omtala, att konungen av Spanien skickade en här för att bistå konung Edvard av England, underförstått mot den franske konungen Filip IV. Å ena sidan äro Høyers annaler, Annales regii och Skalhóltsannalerna nästan verbala, å andra sidan Lögmanssannalerna och Gottskalksannalerna. De sistnämnda årsböckerna ha ett viktigt tillägg, nämligen att den spanska truppstyrkan utgjorde omkring 20 000 man. Lögmanssannalerna och Gottskalksannalerna bygga också här på en gemensam källa. Notisen torde ursprungligen ha varit avfattad på latin, eftersom Gottskalksannalerna använder uttrycket »quasi viginti m^o» som beteckning på härens numerär, Lögmanssannalerna däremot »XX þusundir». Flatöannalerna följer här den förstnämnda annalgruppen.

I nästa notis anføres, att den franske konungen, nämligen Filip IV, erövrade de områden, som konung Edvard av England innehade i södra Frankrike. Överensstämmelsen mellan Høyers annaler, Annales

regii och Skalholsannalerna är fullständig. Gottskalksannalerna ansluta sig nära till dessa men ha liksom Lögmansannalerna namnformen »Jatuarðr», medan de övriga årsböckerna ha »Edvarðr» eller »Eatuarðr». Lögmansannalernas notis är, som framgår av textutdraget, korrupt. Deras uppgift går liksom Gottskalksannalernas ursprungligen tillbaka till en gemensam förlaga, men författaren till Lögmansannalerna eller till något mellanled har hoppat över ett stycke i texten, så att denna blir meningslös. Flatöannalernas notis utgör ej, som man skulle ha väntat sig, en avskrift av Lögmansannalernas, utan den är identisk med de övriga årsböckernas.

Den sista notis, som vi här närmare skola uppehålla oss vid, berör Edvard I:s av England krig mot skottarna. De isländska annalerna berätta, att konung Edvard brände staden Berwick och erövrade en stor del av Skottland. Lögmansannalernas passus »bardiz j Efnu» torde vara en felskrivning för »brendi Beru». Lögmansannalerna och Gottskalksannalerna ha här åter ett märkligt tillägg, vilket utgör ett nytt belegg för att de båda årsböckerna för åren 1295—1297 gå tillbaka till en gemensam källa. De nämna, sedan de omtalat den engelske konungens erövring av en stor del av Skottland, att Edvard kastade jarlarna av Ros, av Munter och av Gloucester i fängelse. Tillägget finns även i Flatöannalerna, men detta sammanhänger ej med den övriga notisen.¹⁴ Mellan denna och tillägget har årsboken anført några isländska uppgifter. Förklaringen måste vara den, att Flatöannalerna, som ha namnet »Beru vik» liksom Høyers annaler, Annales regii och Skalholsannalerna — Gottskalksannalerna ha »Berv» och Lögmansannalerna den nämnda felskrivningen — tagit notisens första del ur samma förlaga som dessa eller ur en besläktad handskrift. Uppgiften om jarlarnas fängslande måste de ha hämtat från en variant av Lögmansannalerna.

Undersökningen är slutförd. Den visar, att Lögmansannalernas och Gottskalksannalernas överensstämmande notiser för åren 1295—1297 måste gå tillbaka till en gemensam källa. De nämnda årsböckernas notiser äro nämligen mera likartade sinsemellan än de övriga annalernas samt ha gemensamma tillägg och uteslutningar. Källförhållandet mellan Lögmansannalerna och Gottskalksannalerna för angivna tidsperiod utesluter möjligheten av att dessa årsböcker under år 1296¹⁵ skulle anført fullständigt olika uppgifter angående Tyrgils Knutsson, särskilt som Tyrgils-notisen i Lögmansannalerna och Gottskalksannalerna ha samma placering i texten. Den föregås såsom tidi-

¹⁴ Se Axelson, a. a., s. 120 med not 115.

¹⁵ Se angående dateringen, Axelson, a. a., s. 117.

gare berörts av den norske och danske konungens fredsuppgörelse och hertig Eriks av Langeland giftermål, medan ordningen mellan dessa notiser är omkastad i de övriga isländska annalerna. I dessa noteras först den danske hertigens giftermålsförbindelse. Flatöannalerna följa här Høyers annaler, Annales regii och Skalhóltsannalerna, anföra sedan en rad andra notiser, innan de efter Lögmannsannalerna uppta Tyrgilsnotisen. Då därtill, som tidigare nämnts, man under år 1297 kan konstatera en större överhoppning av texten i Lögmannsannalerna, måste uppgiften om Tyrgils Knutssons äktenskap med sveakonungens dotter vara korrupt; Liljeholms gissning var således riktig men är här vetenskapligt underbyggd. Annaluppgiften kan ej längre användas som historisk källa. Gottskalksannalerna ha upptagit notisen i dess ursprungliga skick. Den gemensamma källa, som Gottskalksannalerna och Lögmannsannalerna ytterst byggt på, har innehållit uppgiften om Tyrgils Knutssons erövring av två tredjedelar av Karelen och hans kristnande av området. Den precisa uppgiften om det intagna områdets storlek tyder på att en förlorad svensk annalnotis utgjort den ursprungliga källan.

Vi kan alltså ej längre stödja oss på isländska årsböckers uppgift om Tyrgils Knutssons första äktenskap med en svensk kungadotter. Där emot finns det ingen anledning att betvivla Gottskalksannalernas uppgift om Tyrgils Knutssons drotstitel, eftersom den i annat sammanhang även finnes belagd hos Ericus Olai, som ej kände till Gottskalksannalerna.

TOTT-STUDIER

AV HANS GILLINGSTAM

I. Axelssönernas utrikesstudier

I sin anmälan av den nyutkomna edition, genom vilken universitetets i Wien matrikel gjorts tillgänglig för forskningen, har professor Gottfrid Carlsson påpekat, att en »Petrus Absolonis Herdloff», som 1419 inskrevs för högre studier vid detta universitet, måste vara identisk med sedermera domprosten i Lund Peder Axelsson (Tott) från Härlöv i Skåne, den äldste av Axel Pederssons många söner, vilken 1437 studerade kanonisk rätt i Bologna.¹

Enligt Carlsson är i Peder Axelssons biografi hans förut obekanta immatrikulering i Wien 1419 »det första nu kända datum». Det har emellertid sedan länge i gängse dansk uppslagslitteratur² varit känt, att Peder Axelsson inskrevs vid Leipzigs universitet redan 1413 (»Petrus Absalonis de Lundis»)³ och vid Heidelbergers universitet vintern 1418—1419 (»Petrus Absalonis de Herdliff»)⁴. I släkttraditionens bild av honom blev hans ökända bråkighet⁵ och hans långvariga studier det dominerande. I början av 1600-talet heter det sålunda om honom i ett brev till den bekanta släktboks författarinnan Sophia Brahe från hans halvbroder Ivar Axelssons dottersons dotterdotter Beate Huitfeldt, en syster till den store historieskrivaren, att Peder Axelsson »haffde studeridt litt for møgitt, saa hoffuedet bleff galt paa ham».⁶

¹ G. Carlsson, Härlöv och Wien. Axplock ur en universitetsmatrikel. HT 1960, s. 147.

² Danmarks Adels Aarbog 1900, s. 418. W. Christensen i Dansk biografisk lexikon 17 (1903), s. 342. H. Bruun i Dansk biografisk leksikon 24 (1943), s. 60.

³ Die Matrikel der Universität Leipzig, ed. G. Erler, 1 (1895), s. 43. Jfr T. A. Becker, Danske og norske Studerende ved Universitetet i Leipzig indtil 1660 (Ny Kirkehistoriske Samlinger 2, 1860—1862), s. 513.

⁴ Die Matrikel der Universität Heidelberg, ed. G. Toepke, 1 (1884), s. 142. Jfr L. Daaes förteckning över nordiska studenter i Heidelberg i editionen av Joannis Agricolaes Islebiensis, Apophthegmata (1886), s. IX.

⁵ G. Carlsson, Lunds ärkesäte och domkyrka 1289—1536 (Lunds domkyrkas historia 1, 1946), s. 519 f.

⁶ L. Weibull, Sophia Brahe (Historisk tidskrift för Skåneland 2, 1904—1908), s. 55.

Peder Axelsson var emellertid icke den ende av Axelssönerna som studerat utrikes. Året efter honom, 1414, inskrevs sålunda vid universitetet i Leipzig⁷ hans broder Olof Axelsson, den näst äldste av Axelssönerna,⁸ sedermera bekant som den förste av Axelssönerna på Gotland.

Även bland Peder Axelssons och Olof Axelssons halvsyskon, den andra kullen av Axel Pederssons barn, fanns en broder, som studerat i främmande land, nämligen Erik Axelsson, sedermera vid två tillfällen riksföreståndare i Sverige. Det har märkligt nog icke observerats i större delen av den biografiska litteraturen,⁹ ehuru källan för vår kunskap om denna del av hans ungdomshistoria sedan sekelskiftet varit utgiven i tryck.

Källan är en i Bologna den 23 augusti 1436 daterad supplik till påven, publicerad 1900 av Lauritz Weibull.¹⁰ Genom denna anhöll »Ericus Absolonis», kanik och prebendat i Roskilde och studerande i Padua, om den till ärkebiskop befordrade Hans Laxmands dekanat och prebende vid Lunds domkyrka. Supplikens beviljades i fråga om prebendet men icke i fråga om dekanatet, som i stället tilldelades en magister Bernardus de Zutvelde,¹¹ vilken också fick ett prebende vid Lunds domkyrka, som Erik Axelsson innehaft, innan han fick Hans Laxmands.¹²

Att supplikens »Ericus Absolonis» är identisk med Axel Pederssons son framgår av att han i densamma uppges vara »ex vtroque parente de militarj genere procreatus», ett uttryckssätt, som är av speciellt intresse med hänsyn till att halvbrodern Peder Axelsson i ett påvebrev från följande år uppges vara blott »ex utroque parente

⁷ Die Matrikel der Universität Leipzig, 1, s. 47.

⁸ Repertorium diplomaticum regni danici mediævalis, I: 3 (1906), nr 5943.

⁹ P. v. Möller, Bidrag till Hallands historia (1874), s. 116. Danmarks Adels Aarbog 1900, s. 425. A. Skoglund, De yngre Axelssönernas förbindelser med Sverige 1441—1487 (1903), s. 20. W. Christensen i Dansk biografisk leksikon, 17 (1903), s. 321. R. Hausen i Finsk biografisk handbok 2 (1903), sp. 2253 ff. K. Fabricius i Dansk biografisk leksikon, 24 (1943), s. 41. E. Lönnroth i Svensk uppslagsbok, andra uppl., 29 (1954), sp. 735. K. Kumlien i Svenska män och kvinnor, 8 (1955), s. 22. I Danmarks Adels Aarbog 1911, s. 573, publicerades till årgång 1900 ett tillägg, vari 1436 års supplik refererades efter den delvis oriktiga regest, som publicerats i Acta pontificum danica, 3 (1908), s. 90. J. Jaakkola i Kansallinen elämäkerrasto, 5 (1934), s. 467, nämner Erik Axelssons studier i Padua men ej hans kanik-ämbete.

¹⁰ Lunds ärkestifts urkundsbok, 3 (1900), s. 178.

¹¹ Ibid. 3, s. 181.

¹² Ibid. 3, s. 182 f.

de *nobili* genere procreatus». ¹³ Distinktionens bakgrund framgår av att Erik Axelssons morfar Ivar Nilsson var riddare ¹⁴ men icke Peder Axelssons morfar Axel Kettilsson. ¹⁵

Viktigt för Erik Axelssons biografi är att han i 1436 års supplik uppges vara »in decimonono etdatis (!) sue anno vel circa», vilket innebär, att hans födelseår kan fastställas till omkring 1417.

Nästa gång han uppträder i nu känt källmaterial är i längden över fastarna i Eskil Isakssons (Banér) morgongåvobrev, vilket är daterat 1461, men vars fastelängd torde vittna om förhållandena vid bröllopet, som torde ha hållits i samband med något av rådsmötena i Arboga i januari och oktober 1440 eller i Kalmar i juli 1441. ¹⁶ Liksom flera av de övriga i denna fastelängd utan riddartitel nämnda personerna blev Erik Axelsson tydligen riddare vid konung Kristofers kröning i Uppsala domkyrka den 14 september 1441, ty redan den 10 oktober samma år bar han riddartitel, då han vid uppgörelsen mellan drotsen Kristiern Nilsson (Vasa) och marsken Karl Knutsson (Bonde) nämnes som en av de tre av marskens tjänare till vilka drotsen skulle upplåta Viborg. ¹⁷ Genom sitt äktenskap, som ingicks senast 1444, ¹⁸ fullbordade han sin förvandling från kanik till världslig storman, en förvandling, som senare fick en motsvarighet i fallet Erik Trolle. ¹⁹

De tre Axelssönernas studier vid tyska och italienska universitet får sin speciella belysning av att Axel Pederssons hustrur båda på mödernet tillhörde en släktkrets, inom vilken åtskilliga belägg finnas för de vid denna tid ännu rätt sällsynta högadliga utrikesstudierna, ²⁰ såsom framgår av följande släkttavla:

¹³ Ibid. 3, s. 191.

¹⁴ E. Anthoni i Äldre svenska frälsesläkter 1 (1957), s. 66.

¹⁵ SD, nr 2398. Repertorium diplomaticum regni danici mediævalis I: 3, nr 5943.

¹⁶ H. Gillingstam, Ätterna Oxenstierna och Vasa under medeltiden (1952), s. 327 f., not 395.

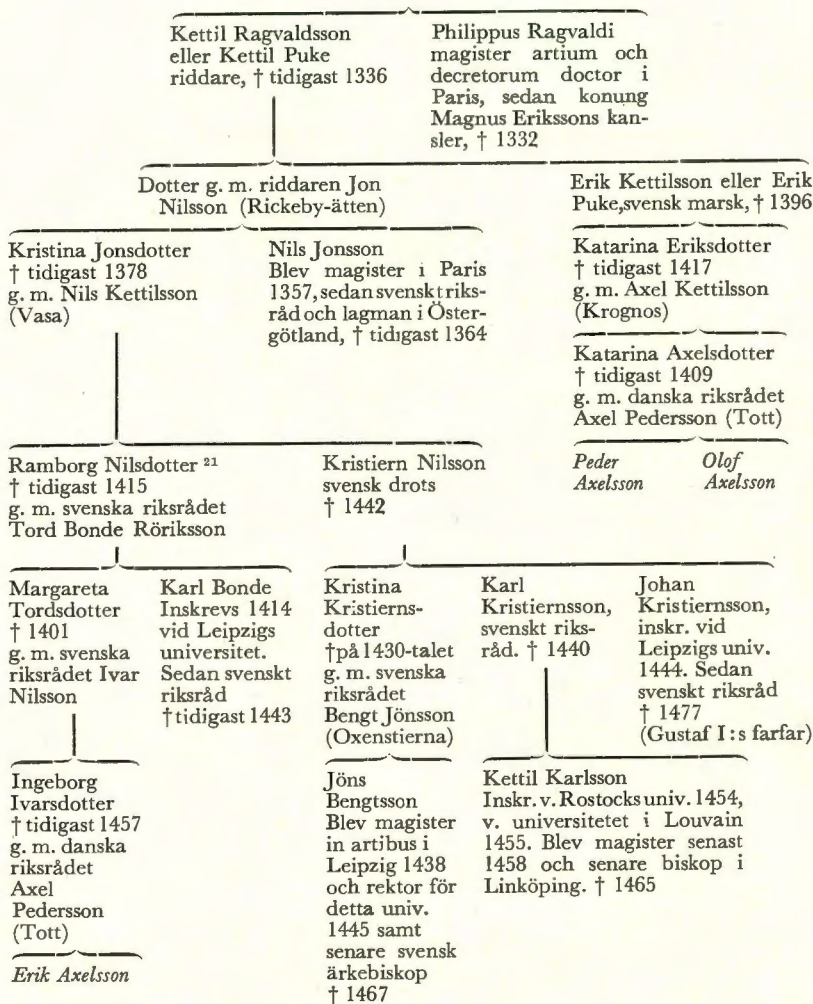
¹⁷ FMU nr 2420.

¹⁸ A. Skoglund, a. a., s. 21 f. Jfr G. Carlsson i PHT 1922, s. 86.

¹⁹ P. Sjögren, Släkten Trolles historia intill år 1505 (1944), s. 251.

²⁰ H. Gillingstam, a. a., s. 147, 149, 153 f., 203 f., 243, 335 ff., 339, 382 f. och 906 f.

Ragvald Puke, riddare, † tidigast 1308

²¹ Såsom påpekats av Gillingstam (s. 204), saknas bevis för att Ramborg var mor till Margareta, och det är ej heller bevisat, att hon var mor till Karl Bonde. Det är emellertid icke känt, att hennes make Tord Bonde Röríksson varit gift med någon annan. Hon var hans hustru redan 1376 (Gillingstam, s. 167), och den påvliga dispensen för Margaretas äktenskap med Ivar Nilsson är daterad 1390 (PHT 1898—1899, s. 22). Enligt Liljeholms tolkning av ärkebiskopskrönikans uppgift om släktskapsgraden mellan ärkebiskop Jöns Bengtsson och konung Karl Knutsson var Ramborg i varje fall mor till den senares fader Knut Bonde (PHT 1955, s. 137).

II. Erik Tott, Erik XIV:s dotterson

Efter Axelssönernas tid synes det ha dröjt länge, innan ynglingar av ätten Tott ånyo började bedriva studier i utlandet. Först 1579 inskrevs vid Leipzigs universitet¹ åter en medlem av ätten, som nu i enlighet med tidens sed² börjat antaga släktnamn, »Achat. Todt Suecus». Tydligt är det fråga om Åke Tott, äldste sonen till stamfadern för vasatidens och stormaktstidens högfrälse svenska Tottar, riddaren och riksrådet Klas Åkesson eller Klas Tott.³ Denne Åke Tott, som var född den 29 juni 1559,⁴ dog ung före fadern,⁵ som efter hans mors död gift om sig och fått bl. a. ytterligare två söner, Henrik Tott och Hans Tott.^{5a} Dessa återfinnas i flera tyska universitetsmatriklar. I juni 1588 inskrevos sålunda Henricus och Ioannes Nicolai Thot, »nobiles Sueci», vid universitetet i Rostock,⁶ och den 17 oktober 1589 finna vi Henricus Toth och Joannes Toth, »Nobiles Sveci», vid universitetet i Helmstedt.⁷ Den yngre brodern fortsatte senare vid andra tyska universitet. 1592 inskrevs »Joh. Tott Suecus» vid universitetet i Jena,⁸ och den 29 december 1593 finna vi »Iohannes Tott Finlandus» vid universitetet i Wittenberg.⁹ Även dessa båda

¹ Die jüngere Matrikel der Universität Leipzig, ed. G. Erler, 1 (1909), s. 470.

² Jfr N. Ahnlund, Axel Oxenstierna intill Gustav Adolfs död (1940), s. 18, och J. Liedgren i Släkt och hävd 1960, s. 66, samt nedan s. 41, not 8.

³ J. Ramsay, Frälsesläkter i Finland intill Stora ofreden (1909), s. 490. G. Elgenstierna, Den introducerade svenska adelns ättartavlor 8 (1934), s. 340. Klas Åkesson kallade sig själv Klas Tott (R. Hausen, Bidrag till Finlands historia 4, 1912, nr 432, och 5, 1917, nr 476) men omnämnes alltid som Klas Åkesson.

⁴ Rålamb Kv. vol. 91, f. 113, KB. Om denna källa se L. Sjödin, Meddelanden om kanslistilar under de yngre Sturarnas och Gustav Vasas tid (MRA 1933), s. 123 med not 3.

⁵ S 172: 2, f. 25, UUB.

^{5a} Ramsay, s. 490. Elgenstierna 8, s. 340. Såväl av en gravsten (se N. L. Rasmusson i PHT 1938, s. 205) som av arvskifteshandlingarna efter Klas Åkessons hustru i S 172: 2 f. 25, UUB, och Adeln och dess gods: Tott, Clas Åkesson, KA, framgår tydligt, att dottern Elin, som blev gift med Hans Eriksson Ulfsparre, icke, såsom ättartavlorna uppge, var född i första giftet utan i det andra. Ättartavlornas felaktiga uppgift är troligen grundad på att hon genom arv efter halvsyskonen kom i besittning av deras moderne-gods Vinsarp (jfr J. E. Almquist, Herrgårdarna i Sverige under reformationstiden, 1960, s. 290).

⁶ Die Matrikel der Universität Rostock, ed. A. Hofmeister, 2 (1891), s. 227.

⁷ Album Academiae Helmstadiensis, ed. P. Zimmermann, 1 (1926), s. 78.

⁸ G. Mentz, Die Matrikel der Universität Jena, 1 (1944), s. 335.

⁹ Album Academiae Vitebergensis, 2 (1894), s. 407.

bröder fingo en rätt begränsad livstid. Båda gingo i landsflykt för hertig Karl, och Henrik Tott, som 1597 gift sig med Erik XIV:s och Karin Månsdotters dotter Sigrid,¹⁰ dog 1600 eller 1601 i Riga,¹¹ medan Hans Tott uppges ha blivit halshuggen i Belgien¹² omkring 1605.¹³

1615 immatrikulerades i Jena en »Eric Tott Finlanden».¹⁴ Han har i den senaste utgåvan av de adliga ättartavlorna identifierats med Erik Tönnesson Tott av den ättegren som kallats Tott af Skedebö,¹⁵ men detta är icke riktigt. Av bevarade brev framgår med önskvärd tydlighet, att han i stället är identisk med en efter sin morfar Erik XIV uppkallad son till Henrik Tott, som i de senaste genealogiska uppslagsverken anses ha dött »späd»,¹⁶ eftersom källmaterialet om honom icke varit känt.

¹⁰ C. A. Klingspor i SAT 1 (1879—1888), s. 135, efter Rålamb Fol. vol. 137, KB. Om denna källa se H. Gillingstam i Genos 1950, s. 38. Bland övriga där förefintliga uppgifter kan nämnas, att Erik XIV:s oäkta dotter Lucretia, som ansetts ha dött ogift (C. M. Stenbock, Erik XIV:s almanacksanteckningar, 1912, s. 132), uppges ha varit gift med Daniel Zelow (om honom se Elgenstierna 9, s. 150).

¹¹ S. Arnell, Karin Månsdotter (1951), s. 195. Den där använda benämningen »Henrik Klasson» eller »Henrik Klasson Tott» förekommer ej i källmaterialet, vilket är intressant med hänsyn till namnskicket i föregående generation (se ovan not 3).

¹² J. Messenius, Theatrum Nobilitatis Svecanæ (1616), s. 71.

¹³ Hans testamente, daterat Nederland 28 januari 1604, finnes i Adeln och dess gods: Tott, Clas Åkesson, KA, liksom även handlingar rörande arvsfiktet efter honom 31 maj 1606. Om Tott-arkivaliernas indragning till kronan se S. Hedar, Enskilda arkiv under karolinska enväldet (1935), s. 218 f.

¹⁴ Die Matrikel der Universität Jena, 1, s. 335.

¹⁵ Elgenstierna 8, s. 343. Om honom se F. Wernstedt, Ståthållaren Christoffer Wernstedt (1929), s. 114 ff., och J. E. Almquist, Rättstvisten om Skeboholm 1614—16 (PHT 1939—1940), s. 1 ff.

¹⁶ Ramsay, s. 491. Elgenstierna 8, s. 340. De övriga där nämnda barnen Maria och Johan uppträda icke i äldre källmaterial, och Johan kan helt avföras, eftersom han tydligen inkommit i denna syskonskara genom förväxling med Henrik Totts broder (jfr Danmarks Adels Aarbog 1900, s. 442). Enligt den ovannämnda källan för uppgiften om föräldrarnas vigselår, Rålamb Fol. vol. 137, hette Åkes och Eriks syster Anna, och enligt samma källa dog hon »lijthen». Enligt Genealogica 38, f. 29 v, RA, som ej känner Anna, hade Åke och Erik syskonen Klas och Kerstin. I sammanhanget måste dock beaktas, att Henrik Tott icke levde mer än högst fyra år efter bröllopet. — Den finländska prästhustru »Emerentia Tott» som av A. G. Ahlqvist, Karin Månsdotter (1874), s. 103, uppges enligt »sägnen» ha varit dotter till Henrik Tott och fru Sigrid, har jag tidigast funnit hos S. Loenbom, Upplysningar i Swenska Historien 3 (1774), s. 85, men där meddelas ingenting om hennes börd.

Av speciellt intresse är ett brev, som Erik Tott från Jena skrev till sin broder Åke året efter inskrivningen:

Ewigh warigh lycka all andeligh och lekammeligh wälfärdh önsker iagh eder Käre Broder aff herranom Gudi altijdh medh huilket iagh eder och broderligen mijn helsa och sundheet kungör huilken Gudi skee låff ännu håller sigh wedh gamla sedwanan, then Högste Gudh sådandt altijdh både hoss eder och migh framdeles förmeere och stadfäste. Till thet andra förundrar iagh migh icke lijthedt, huarföre i migh så slätt förgatitt haf-fuen, och migh icke ett ord eller tu århrkatt tillskrijffua, om eder lägen-heet helder och huru medh edra saaker mände stå, iagh thencker både far och moor syster och broder haffua migh förgatett, iagh weet icke åm iagh har någån mera, både turckar och hedningar som här studera få skrijffuelser ifrå sijna förelдра huru uthi theras federnes landh till står, män iagh haffuer ingen som på migh thencker iblandh alla mijna goda wenner. Jagh bekenner wäl att iagh sielffuer intet gerna skrijffuer, haffuer iagh eder likawist för alla andra bröder några gånger medh mijna skriffuelser besöcht, åm i icke haffua becommett them kan iagh nu icke weetha, män så framt iagh seer ingen will skrijffua megh till heller will migh ihoghkomma, kan iagh them wäll på samma sätt igen bethala. Mijn legenheett anbelangande warder mijn K: B. wäll uthaff mijn käre M: k: förmimmende uthi en kårtt zumma sacht, dee hårda fela alt annars wåre wäll gått, när dee sigh inställa åhr iagh altijdh wäl-förnögder. Ytermara will iagh mijn käre B: körtteligen beskrijffua, hur-dana mijna exercitia anstellde åhre, Jagh haffuer huar dagh wissa stun-der till att öffua mijna studier, wissa stunder att fecht och slå på lutan, män nu sådan framfarne höst haffuer ingen godh stossfechtare wardet, den iagh haffuer welatt lära hooss, sådan een Philip benämbd, hoss hå-nom war iagh een månatt, iagh haffuer ännu uti stossfächtande aldrigh sitt hans maka både uthi zierligheet och geswindhett, thensamma gåff iagh 2 richzdaler om månan, och haffuer mera lärt then ena månan hoss honom än som iagh lärde hoss Adrian hella den tijden han war hooss oss män dedh war skada att han så snart drogh sijn kohss. Tensamma Philip han haffuer lärdt uthi Italien aff een den förnembste fechtare Salwathore benembd, Marten Von Rudhlitz som haffuer warett Adrians mestare, han haffuer och warett här mz huilken iagh åfta haffuer tor-neradt, gudh skall wara mitt wittne att iagh åfta haffuer passerat hånom att dāgen hahr bögt sig, han åhr lijke wist den berömmeste fechtaren här uthi Tyslandh män dān samma Philip öffuergick honom witt huadh rapier fechtande anbelangade, gåffue gudh iagh kunde önska honom i Suerie, han war mijn sworn broder, och sade migh så offta att han wille wist draga in om han dādih gör weeth iagh inthedh, mitt fechtande thedh iagh nu brukar åhr uthi slagss suerd. Een dansare war och här förledne jull then iagh och lärde hoss en manatt. Sådan drogh han och sijn kohss. Thee åhre nu alla mijna exercitia som iagh här haffuer brukatt. Will then högste Gudh unna migh lijffuedt och helsan in moht tillkommande sām-mar will iagh begiffua migh längre up åht Strassburgh thedh grensar in uthi Frankrijke både för franöske språket skull och andra adeliga exer-citier, ther iagh achtatt blijjfua så lenge Jagh studerar, gåffue gudh iagh

finge så wist uthi rättan tijdh uth thed iagh skulle på hålla. Käre Broder om i drage uth åht Frankerijke och i wele stelle eder resa genom Tyslandh kome i aldra bäst ther åth, så kunne i migh ther och besökie, man kan thedan upå een dag rese in uthi Franckrijke och så framt i nu strax uthur Swerie resa åht Frankerijke kunne i migh dock altijð wäll besökia ther före beder iagh eder broderligen att i migh medh första tillskrijffue huru i edra saker ställa och huardt J wele tage wägen, ty wij kunne till ähwentyrs alla båda draga någån annorstädes ther wij bettere oss kuna försökia, om wij än för kome tillhoppa, än som iagh mijna studier haffuer Continuerat och fulbordatt, ähr thed lijka wist gått att iagh weht hwarth i thaga wägen, så kan iagh eder wäll altijð upspörje och upleta. Till thedh ytersta giffuer iagh mijn K: Broder till kenna, när tyskarna göre sikh onyttiga öffuer oss, så hielper gud till att de få sielffua hugg, gu skone dom iagh hahr een gång redat sititt i prubban för deress skull een heel natt och dagh och så när medh alla blijffuedh religerat. Mehr tijdender weht iagh inge andra ähn fullt up krig allestädes her. Thestsljkest och haffuer Konungen uthi Pålandh skickatt sijna gesantter till Lybek och begerett 52 skep till att frachta eller köpa huilkett hånom strax wardt åffslagett, sedan haffuer han Anhållett att the Lybeska ingen tilföringh (sku)lle göra mera åth Suerie, Ther till haffua the swaradt, them Suenske ähre the skuldige g(ör)e tilföringh och bijsånd emoth therass fiender för then confederation och förbundet Hans Konungslige Maitt haffuer giordt med städerna. Mera weet iagh nu inthedd uthan beder eder käre Broder helsar Jungfru Anna Horn och alla andra wackra Jungfrur de mitt namn kenna medh mijn wällwillige dienst, medh samt och alla mijna bursar och gode wänner i kome till, härmedh eder Käre B: Gudi käriligen befallende till lijff och siel Gud lathe eder altijð så wäll gå som jag altijð gerna eder önska och unna skall. Jagh haffuer skreffuett illa thy thedh war så hastigt. Förlåther migh Adiå Addia. Datum Jena uthi Landt Dyrynngen. 1616 then 1 Aug.

Alla lanzsmennär här låther helsa eder
synnerligen Jonas Traneus och Christophorus
Laurenti. Som war uti Wpsale.

E: K: B: N:
Ericus Totth

Brevet¹⁷ ger, såsom synes, en rätt livlig bild av studentliv på kontinenten åren närmast före trettioåriga krigets utbrott och framför allt en god presentation av denne dotterson och namne till konung Erik XIV, till vilken ju omnämmandet av »slå på lutan» ger associationer.¹⁸ Om »luthan, fächta och dantza» är det även tal i ett brev från Erik Tott till faderns yngsta syster, Anna Tott, sedermera gift med Bror Andersson Rålamb, daterat Jena den 16 januari 1617.¹⁹ Däri uttalar han sin avsikt att fram på sommaren fara till

¹⁷ Skrivelser till Åke Tott, RA.

¹⁸ Om Erik XIV:s intresse för lutspele se I. Andersson, Erik XIV (tredje uppl. 1948), s. 164.

¹⁹ Rålamb Fol. vol. 116, f. 267, KB.

Wien och kejsarhovet samt eventuellt taga tjänst hos kejsarens legater för att i deras sällskap få besöka Italien, Turkiet och Jerusalem.

Ännu den 1 maj 1618 var emellertid Erik Tott i Jena, då han skrev till modern om brodern Åkes begynta utrikes resa över Hamburg mot Heidelberg.²⁰ Från följande år föreligger ett brev från henne — som alltid skrev sig »Siredh K Ericks dhåtter»²¹ — till Åke, daterat på Sjunby i Finland den 18 maj 1619, vari hon klagar över att hon ej på länge hört något från Erik; föregående år hade hon fått bud, »att han war siuck aff febris, af huilkit han någon lissa hadhe bekommit, män sädhen hadhe han af samma sott fått sinnsott».²²

Den 11 april 1621 var emellertid Erik Tott välbehållen hemma i Finland och skrev från Gerknäs, ett annat av familjegodsen, till brodern Åke, som tydligen rest utrikes eller inom kort ämnade göra det.²³ Han bad däri brodern söka anskaffa »någon dreng eller påike den nogott kunde exellere upå luta» samt, om han fore genom Nederländerna, köpa pistoler billigt.

Själv följde han tydligen Gustaf II Adolf på expeditionen till Riga, ty den 6 oktober 1621 finna vi honom i Mitau såsom fänrik vid Jürgen Maydels värvade ryttare,²⁴ som voro konungens egen livfana.²⁵ Här ändades snart hans liv.

Den 4 februari 1622 kunde rikskanslern Axel Oxenstierna i brev till pfalzgreven Johan Casimir från Stockholm meddela, att fem ryttarfanor under framryckning mot Kokenhusen anfallits av fienden, och att fänrik Erik Tott därvid råkat illa ut. Sedan hans häst genomborrats av en lans, hade han räddat sin fana genom att kasta den till sin furir men själv tydligen kommit i fiendens händer; om han stupat eller tillfångatagits levande, visste kanslern ej, men hans kropp hade icke återfunnits på slagfältet.²⁶ Hans öde blev emellertid snart klarlagt. Den 2 mars skrev Jakob De la Gardie från Pernau till rikskanslern, att den litauiske fältherren Christoffer Radziwill på riks-

²⁰ Kungliga arkiv: Prinsars och prinsessors arkiv, vol. 4, RA.

²¹ Jfr H. Rosman, *Bjärke-Säby* 2 (1924), s. 75.

²² Skrivelser till Åke Tott, RA.

²³ Ibidem. Om Åke Totts resor till Italien, Spanien, Frankrike, England och Nederländerna åren 1617—1622 se hans personalier, tryckta i Suomi 1851, s. 214.

²⁴ Strödda militiehandlingar före 1631: Rullor, vol. 7, KA.

²⁵ Sveriges krig 1611—1632, 2 (1936), s. 566.

²⁶ AOSB I:2 (1896), s. 437 f. I personregistret (s. 801) har Erik Tott identifierats med Erik Tönnesson Tott.

skattmästaren Jesper Matssons (Cruus) begäran sänt »Eric Totts salige lick» till Riga,²⁷ där det lär ha blivit begravet.²⁸

Postgången mellan Livland och kanslern i Stockholm tog emellertid lång tid, och striden hade i själva verket stått redan den 18 november 1621, såsom framgår av den lilla truppens befälhavare överste Samuel Cobrons skrivelse av följande dag till konungen, vari meddelas, att av dennes livfana såväl ryttmästaren som löjtnanten och fänriken (ej namngivna) kommit bort i gårdagens strid.²⁹ Slagfältets namn var Kropymuyz eller Kroppenhof.³⁰

Några år senare, då Åke Tott i brev till sin moder kunde berätta om framgångar i kriget mot polackerna, tillade han triumferande, att han »nu Nogerlundha dhem min Salig Brodthers dhödh betalt haffwer».³¹

²⁷ AOSB II: 5 (1893), s. 167; jfr s. 169.

²⁸ Rålamb Fol. vol. 137. Där uppges han dock ha stupat redan 1614 i ryska kriget. Av andra äldre skribenter nämner Peringskiöld (Ättebok, Riddarhusarkivet) i korthet, att Åke Totts broder Erik stupade i polska kriget. Möjligen är det därifrån som uppgiften direkt eller indirekt influat hos A. G. Ahlqvist, Karin Månsdotter, s. 103, och i Danmarks Adels Aarbog 1900, s. 442.

²⁹ Skrivelser till Konungen, RA. Jfr B. Boëthius, Samuel Cobron (SBL 8, 1929), s. 686.

³⁰ G. Ericsson, Gustav II Adolf och Sigismund 1621—1623 (1928), s. 131. Sveriges krig 1611—1632, 2, s. 105.

³¹ E 379, nr 56, UUB.

NILS GRIP

Till belysningen av Vasaättens sinnessjukdom

AV HANS GILLINGSTAM

I sin historisk-psykiatriska studie om Erik XIV diskuterade professor Viktor Wigert bl. a., i vilken utsträckning ärftlig belastning låg bakom dennes sinnessjukdom.¹ Han visar, att inga psyko-patologiska fall äro kända från konungens mors familj, och att framför allt fäderneshalvbrodern Magnus' klart belagda sinnessjukdom tyder på att den ärftliga belastningen måste härröra från fädernet, om Eriks sjukdom verkligen hade hereditär grund.

I detta sammanhang påpekar han även ett annat fall av »utpräglad psykos» inom fädernesläkten, nämligen kusinsonen Nils Birgersson eller Grip.² Det är givetvis då av intresse, hur sjukdomen yttrade sig hos denne, men därom tycks varken Wigert eller den övriga litteraturen veta något; i B. Schlegels och C. A. Klingspors ättartavleverk över den ointroducerade adeln meddelas blott, att Nils Grip »blef sinnessvag och bodde sedan länge på Vinäs».³ Källor finnas emellertid, som giva bidrag till en diagnos.

Liksom Erik XIV⁴ men i motsats till hertig Magnus⁵ torde Nils Grip ända upp till trettioårsåldern ha ansetts relativt normal. Enligt en an-

¹ Wigert, Erik XIV (1920), s. 171—189. Jfr R. Lindqvist, Själssjukdomen i Vasaätten (Technica & humaniora, festskrift till Anders Nevsten, 1951), s. 89 f. Beträffande den av Wigert (s. 182 ff.) diskuterade farfadern Erik Johansson (Vasa), Nils Grips mormors far, se numera H. Gillingstam, Ätterna Oxenstierna och Vasa under medeltiden (1952), särskilt s. 721 ff. (med för Wigert obekanta källuppgifter), och A. Ellenius, Erik Johansson Vasa och Lorens Pasch d. y. (Uppland 1960, s. 20 ff.). Gillingstam påpekar (s. 726), att Erik Johanssons son Magnus ej, såsom Wigert (s. 181) uppger efter äldre litteratur, kan ha levat till 1529; Wigerts misstanke om sinnessjukdom hos denne, som helt är grundad på att han ej uppträder i 1520-talets källmaterial, är således obefogad.

² Wigert, a. a., s. 185.

³ B. Schlegel och C. A. Klingspor, Den med sköldebref förlänade men ej å ridarhuset introducerade svenska adelns ättartaflor (1875), s. 93.

⁴ Om tidpunkten för begynnelsen av Erik XIV:s sinnessjukdom se Wigert, 27 ff., I. Andersson, Erik XIV (tredje uppl., 1948), s. 236, och Lindqvist, s. 95 f.

⁵ Om tidpunkten för begynnelsen av hertig Magnus' sinnessjukdom se Wigert, s. 175, och Lindqvist, s. 91.

teckning i sin släkts gamla lagbok⁶ var han född den 7 januari 1535 på Läckö, där fadern Birger Nilsson då var hövitsman.^{6a} Redan 1561 uppträder han såsom riksråd,⁷ och den 13 november detta år utfärdade Erik XIV ett brev för honom med anledning av hans förestående resa till Skottland.⁸ Följande år användes Nils Grip av Erik XIV för beskickningar till hertig Johan i Danzig och till Riga.⁹ I Nordiska sjuårskriget deltog han till en början vid flottan. »Her Nils Byrgesson» på skeppet Hector nämnes sålunda bland de hövitsmän, som i motsats till vissa andra »sigh tappert, troligen och manligen bevisth emot fienderne» i sjöslaget vid Ölands norra udde 30—31 maj 1564,¹⁰ där överamiralen Jakob Bagge blev tillfångatagen av den dansk-lybska flottan. Av ett brev från konungen av den 26 juni samma år¹¹ framgår, att han jämte Klas Fleming och Peder Axelsson (Banér) efter

⁶ Skoklostersaml. I Kv. vol. 144, f. 8. Hans patronymikon är felläst i utgåvan i SRS I: 1 (1818), s. 238, som återgår på en avskrift (jfr B. Hildebrand i PHT 1931, s. 98, not 1 och G. Bendix i PHT 1956, s. 136, not 74), och Schlegels och Klingspors (s. 93) uppgift, att han var född först 6 november, beror på missuppfattning av denna källa (jfr G. Carlssons anmärkning i HT 1924, s. 154, not 1, om deras missuppfattning av samma källas datering av föräldrarnas bröllop). Om källans anknytning till ätten Grip och dess förfäder av Hammersta-ätten se N. Beckman, Studier i utgivna fornsvenska handskrifter (SFS, h. 151, 1917), s. 137 ff., C. G. U. Scheffer i NTBB 1946, s. 51 ff., och H. Gillingstam i PHT 1957, s. 97, vilken visar, att även Nils Grips syster Margareta handstil förekommer i densamma.

^{6a} J. A. Almquist, Den civila lokalförvaltningen i Sverige 1523—1630 (MRA Ny följd II: 6), 2 (1919—1922, s. 138).

⁷ SRA 2 (1889—1899), s. 40. Andra belägg för hans ställning som riksråd finnas i latinska registratret 1561—1562, f. 78 och 83, RR 1562, f. 34 och 227, odat. rådsförvaltslista i Rådets handl. och brev, vol. 4, RA, och odat. hovregister i Str. kam. handl. vol. 51, KA. Jfr E. Hildebrand i SRA 2, s. 1123.

⁸ Latinska reg. 1561—1562, f. 5. Belysande för tidens namnskick är, att han under Erik XIV:s tid kallas Nicolaus Grip i latinska brev men Nils Birgersson i svenska. Under Johan III slår släktnamnet igenom, men ännu i arvskiftesbrevet efter föräldrarna 1574 benämnes han med patronymikon (Margareta Grips bok, p. 264, Trolleholms arkiv; fotografisk kopia i Riddarhusets arkiv). Om den svenska högadelns antagande av släktnamn se J. Liedgren i Släkt och hävd 1960, s. 66 och 68. Jfr ovan s. 34, not 3.

⁹ C. Annerstedt, Grundläggningen af svenska väldet i Livland 1558—1563 (1868), s. 68 och 76.

¹⁰ HT 1893, s. 69. Som hövitsman på »Swenske Hecthor» nämnes han även i Nils Rynings och Hans Kyles löningsregister för skeppsflottan vid Stockholms slott 1564 (Skeppsgårdshandlingar 1564: 1, KA).

¹¹ RR 1564 jan.—juni, f. 267. Jfr F. Westling, Det nordiska sjuårskrigets historia 1 (Hist. bibl. 6, 1879), s. 487, och H. Börjeson och G. Hafström, Skeppshövitsmän vid örlogsflottan under 1500-talet (1949), s. 34.

Bagge förde befälet, men redan den 8 augusti överlämnades detta för deras förmenta försummelser till Klas Kristersson (Horn).¹² Den 23 februari 1565 uppdrogs åt Karl Gera och Nils Birgersson mönstringen av det småländska krigsfolket,¹³ och den 13 maj 1566 utnämndes den senare till överste ståthållare och befallningsman på Varbergs slott.¹⁴ Enligt ett brev av den 21 maj 1562¹⁵ och ett häradshövdingeregister,¹⁶ som hänförts till 1568,¹⁷ var han häradshövding i Oppunda härad i Södermanland, där modern Birgitta Joakimsdotter (Brahe) efter sin far ärvt Tärnö i Husby socken,¹⁸ vilket dock åtminstone formellt tillföll Nils Birgersson först vid arvskiftet efter föräldrarna den 16 juli 1574.¹⁹

I vilken utsträckning han fungerat såsom ståthållare på Varberg är emellertid oklart. Den 19 juni 1566 ankom till konung Erik från Nils Birgersson ett brev om »thenn löngraff honom synes rådhware atth företage wedh Warbergh»,²⁰ men två dagar senare ankom från honom ett brev av den 29 maj — det nyssnämnda brevet datum är ej känt — av vilket framgick, att han då ännu var trettio mil från Varberg.²¹ Av konungens dagbok synes emellertid som om den föregående²² befälhavaren, Åke Bengtsson (Färla), innehaft Varberg ännu den 9 juli,²³ och Hogenskild Bielke uppges i brev av den 25 september ha efterträtt Åke Bengtsson.²⁴ Ännu 1569 tycks emellertid Nils Grip

¹² Westling, s. 489.

¹³ RR 1565 jan.—april, f. 54. Mitt utnyttjande av riksregistraturet har i hög grad underlättats av det gemensamma personregister till riksarkivets adressatregister (»diarier») till riksregistraturet 1561—1611, som under senare år uppgjorts av arkivarbetare under ledning av riddarhusgenealogen fil. dr F. Wernstedt och i form av lappkatalog finnes i Riddarhuset (jfr PHT 1953, s. 25).

¹⁴ RR 1566 jan.—maj, f. 242 v. Jfr P. v. Möller, Bidrag till Hallands hist. (1874), s. 258.

¹⁵ Perg.-brev RA.

¹⁶ Förläningsregister, vol. 38, KA.

¹⁷ J. E. Almquist i PHT 1953, s. 56 ff. Jfr densamme, Lagsagor och domsagor i Sverige (Skr. utg. av Rättsgenetiska institutet vid Stockholms högskola 2), 1 (1954), s. 101, och 2 (1955), s. 49.

¹⁸ J. E. Almquist, Herrgårdarna i Sverige under reformationstiden (Skr. utg. av Rättsgenetiska institutet vid Stockholms högskola 3, 1960), s. 127. Jfr G. Carlsson i SBL 5 (1925), s. 639.

¹⁹ Margareta Grips bok, p. 264.

²⁰ HH 8: 2 (1878), s. 92.

²¹ HH 8: 2, s. 93.

²² v. Möller, a. a., s. 257 f. Westling, s. 542.

²³ Erik XIV:s almanacksanteckningar, ed. C. M. Stenbock (Skr. utg. af Person-hist. Samf. 6, 1912), s. 16.

²⁴ RR 1566 juni—dec., f. 176 v.

ha haft något slags anknytning till Varberg. Den 11 oktober detta år skriver nämligen Johan III till hans yngre broder Bo Grip, som nu var ståthållare där och några dagar senare stupade vid slottets försvar,²⁵ ett brev, enligt vars sista stycke Nils Grip flytt från Varberg till Halmstad. Uppgifterna däri visa klart, att sinnessjukdomen nu börjat:

Dhernäst, såsom i lathe forstå, atth eders broder Her Nils Grip är edher owetterligen affwijken ifrå Wardbergh till Halmstadh, Och i förthen-skuldh befruchte att wij therföre skole haffwe någre misstancker till edher, Så kunne wij edher ther opå icke förholle, att ähndock wij icke gärne hadhe seedt, thet förnemde eders broder skulle haffwe kommet i förnemde wåre fienders händer, Men effter han sielffwiliendes och (:Gudh bättre:) aff swagheett haffwer sikh ther häden begiffuit, kunne wij ther till intedt göre. Icke kunne wij heller för then vrsaa skuldh haffwe någon mistancke anthen till edher eller andre, allthenstundh wij wäl kunne tänckie, att I sådane hans olycke icke gärne seedt hadhe.²⁶

Därefter saknas mig veterligt uppgifter om Nils Grips tillstånd under nästan ett helt decennium. 1578 förordnade emellertid Johan III hans ende kvarlevande broder Mauritz Grip såsom hans förmyndare. I brevet härom, daterat den 7 februari, ger konungen en rätt god bild av hur hans galenskap yttrat sig:

Göre wetterligitt att efther then swagheet som then ädle wälborne Nils Grijp ähr komen vdi hafwer thet anseende, att thet näppeligen (ty wär) skall komme till någon stadigh bettringh medh honom, ändogh thet vnder tijdhen lather sikh så ansee, lijke som han skulle ware så widh sin helse, att han skulle kunne regere sikh sielf, Dogh lijkwäll efther han som oftest blifwer så förswagett till sin synne, att han icke sielf weett stå sikh före, anthen medh Clädher, Maatt och Dryck eller elliest i andre måtte medh sijne tienere som thet sikh borde, att thet kunde ware honom tilgodhe och hans släcktt och förwanther till ähre Vthen han bäär sikh ofthe så farligen ått, att man måste fruchte dher före, att han icke sielf bringer sikh vm halsen, Szåsom någre reeser ähr skeedt, att han hafwer gifwitt sikh till Siöss medh gamble ruttne båther och segler ther medh så widt i Siön sin koss, att man medh stoor mödhe och Lijfzfare kan få honom till Landett igen, Szå kan han icke heller lijdh någon tienere hooss sikh som kunde achte på honom, vthen drifuer them ifrå sikh, deste storre dhå hans fare ähr, när han så ähr allene. Och efther wij bådhe för hans släcktt och herkumpst, så och för the personers skuld som honom nermest medh skyldskap ähre förwanthe, blandh hwilcke ähre

²⁵ v. Möller, s. 260. Westling, a. a. 2 (Hist. bibl. 7, 1880), s. 74. Bo var en av dem som Johan III vid sin tronbestigning gjort till riksråd (SRA 2, s. 292), men Nils kan ej beläggas såsom riksråd senare än i sin ovannämnda fullmakt såsom ståthållare på Varberg 1566.

²⁶ RR 1569, f. 318. v. Möller (s. 258) hänför oriktigt denna händelse till oktober 1566, ehuru han i notapparaten (s. 393, not 78) visar sig känna brekets rätta datering.

någre de myndigeste och förnempste af vårt och Rijckzens Råd, gerne wele wette hans wälfärdh och bedzte, dher medh att han blefue så wachtedt, att han icke förde sigh sielf i skadhe eller farlighheet, eller och tilfogede andre någon skadhe, desliges att han efther tilbörlichkeit måtte hafue sitt vppehålle medh Maatt och Dryck, Klädher och annen nödortfth tractation vdaf hans egen inkumst och ränthe af sijne Jordegod, efther han sielf icke kan ståå boo eller boohagh före eller hafuer dhett inseende medh sitt, som thet sigh bordhe, Dherföre hafue wij medh vårt Elskelige Rijckz Rådhs Råd och samtyckie, så många som här nu hafue waret tillstädes, förordnedt och befaleddt, såsom wij och vdi thette vårt Konglige brefz Kraftt förordne och befale förnemde Nils Gripz äghenn Broor Oss Elskeligh Mauritz Grijp till Wijnäss, att han här efther skall vpåre all dhen ränthe och rättigheet som af alle förnemde Nils Grijpz ägher och godz faller vdi alle partzeler. Och skall han ther emoott ware förplichthett att försörje förnemde sin brodher dher vdaf medh alle the nödortfther som han efther sitt ståndh och lägenheet kann behöfwe, bådhe medh Klädher, Maatt, Dryck och annedt. Och ther någon gield wore, ähn nu, som skulle bettales efther dheris salige brodher, dhå skall så myckitt tages vdaf förnemde Nils Grijpz brodherdeell som af dhe andres, till dess samme geld till fyllest blifue bettalede. Dhesliges skall och förnemde Mauritz Grijp af förnemde syn brodher godz helle honom två warachtige Karer, som altijdh skole wachte på honom och för all tingh hafue thet inseende medh honom, att han icke fåår hafue några Dödelige wärier hooss sigh, dhett han kunde göre någon skadhe medh, anthen sigh sielf eller andre. Icke skole dhe heller tilstadie honom draghe hwart han sielf will, vthen han skall förholle sigh dher han blifuer beskerd och förordnet. Men hwar anners skeer genom dheris försumelse, dhå skole dhe ware förtenchte att sware dher till. Och hwadh som sedhen kan blifue vdöffuer af hans inkumpst, när dhett ähr först aftagett som till dheris förnemde nödortfther will behöwes, dett skall förnemde Mauritz Grijp legge öfwer een sijde, sin brodher altijdh tilgodhe, dher Gudh Alzmectigh framdeles nådigst techtes att gifwe honom sin helse och wett igen, så att han kunde dhå sielf see och förnimme, att medh hans wore rätt och troligen i hans swagheet handledt. Män dher Gudh icke synthes göre dher medh någon förändringh, Vthen han blefue Dhöd i samme sin swagheet, då skall allt thet som efther honom kan ware tilhope lagdt af förnemde hans ränthe och inkumpst ware hans Syskenne till bythes efther som hans anpart kan blifwe Dher och förbemelte Mauritz Grijp skall ware förplichthett göre redhe och beskeedh före, när dher på blifwer fordret. Dhes till wisse hafue wij thette vårt fulmachtz bref medh egen Kongeligh handh vnder schrifwitt och vårt Kongelige Secret härvnder wetterligen trycke latidt.²⁷

Kompletterande upplysningar om Nils Grips beteende få vi i ett förmaningsbrev av Johan III av den 29 november 1581, vilket formellt är ställt till den svagsinte själv:

²⁷ RR 1578, f. 23 v—24 v. Den avlidne broder, som i brevet uppges ha efterlämnat skulder, torde vara den förutnämnde Bo Grip (jfr HH 4, 1864, s. 370).

Wår ynnest nådhe och benägenhett tillförende. Oss kommer ihugh här Nills Griff, att för någre åhr förledne åhre wij blifne förorsakade, bådh genom eder slechtt och wänners, synnerligen den Edla welborne Grefwe Peders, wår käre Friendis och edre Syskenes flithige böön, så och der vtaf, att wij för wår Person gärne welle wette edertt bäste vtij Eder swaghett, att lathe gifwe eder Broder Mouridz Griff fulkomligh macht och befallning medh wårt Konunglige vnderskrefne breff dhår opå att han skulle hafwe eder hooss sigh och försörje eder och edre tienere medh all nödhtorfter, såsom i vtaf samme wårt opne fulmachtitz bref widere vthan tuiffwell sielfwe wål hafwe sedtt och förstått wår mening. Men nu förnimme wij, vtöfwer förhopning, att i icke welle lathe blifwe der wedh som giordtt åhr vthan begynnnt tage eder före edertt gamble sätt igen och kunne icke ware stille vthan hothe och vndseije folck medh eder breff och skrifwelser, synnerligen eder ågen Sysken, att i welle slå dem ihiäll, när i nu begynne på att drage kringh om Landett såsom i tillförene hafwe waritt wane vtij en ynckeligh motto, medh Refne och söndrige kläder, eder sielf samptt eder Fränder slechtt och Wenner till sorgh och spått, dett wij wål wette, huru i hafwe eder bådhe emott eder ågen syster, Fru Margaretha på Broo, den i hade wellett slagitt ihiell på eder ågen gårdh och elliest annatt mher i hafwe bedriffwitt, Huilckett hwercken Gudh eller menniskior Lijdhe kan. Huarföre welle wij eder här medh Alfwarligen och vtaf konunglige macht hafwe buditt och befalett, att i icke fördriste eder widh wår hämd och wrede anthen att drage ifrå gård, der förbemelthe eder broder hafwer beskedh eder eller elliest i någon motte vtöfwer hans råd, wett och willie tage eder någott före emott Honom eller Andre edre Sysken eller huem dett hälst ware kan, vthan i skolle ware stille och rette eder efter huadh som han och flere eder slechtt, fränder och wänner eder Rådhe och föreställe. Män där dette ej kan hielpe, vthan i welle annorledes ställe eder ännu som nu åhr förmåltt, då skolle i wette, att wij på wårt Åmbethes wegne blifwe förorsakade till att lathe settie eder dhår som i wäll skole blifwe stille och tillstånd och icke altidh Rådhe sielf som i welle, Der i eder fulkomligen måge wette efter Rätte. Gudh befalendes.²⁸

Av en bevarad längd över förtäringen vid Mauritz Grips sätesgård Vinäs i Tjust 1590—1592 framgår, att Nils Grip där regelbundet förplägars vid »herrebordet» till försommaren 1592 men ej senare;²⁹ av intresse är, att i denna längd vid hans namn på sensommaren 1590 noterats »alltid stilla».

Enligt en anteckning av brorsdottern Ebba Grip³⁰ dog han 1592 på det såsom den heliga Birgittas födelseort bekanta Finsta i Skederids

²⁸ RR 1581—1582, f. 209. Av i brevet omnämnda personer är greve Peder Nils Grips morbror av ätten Brahe, system Margareta den bekanta släktboksförfattarinnan, vars alster behandlats av H. Gillingstam i PHT 1957, s. 83—99.

²⁹ Viksamlingen, vol. 3, RA.

³⁰ Margareta Grips bok, p. 7. För identifieringen av Ebba Grips handstil se H. Gillingstam i PHT 1957, s. 86 f.

socken i Roslagen, som numera innehades av hans syster Elisabeth och hennes make Anders Keith,³¹ och hans huvudbaner och anvapen finnas fortfarande i Skederids kyrka.³² Att han ej dog på Vinäs utan på Finsta torde sammanhånga med att han, såsom Ebba Grip i sin anteckning framhåller, numera var den siste på svärdssidan av sin ätt och överlevt sin broder och förmyndare, riksrådet Mauritz Grip, som dött 7 maj 1591.³³ Sedan dennes sätesgård Vinäs ärvts av omyndiga döttrar,³⁴ har Nils tydligen omhändertagits av Elisabeth, den enda kvarlevande av hans elva syskon.³⁵ Enligt Peringskiölds avskrift av den numera oläsliga³⁶ inskriptionen på hans huvudbaner i Skederids kyrka dog han emellertid icke 1592 utan först 1594,³⁷ och han uppträder faktiskt ännu i ett odaterat register över Sveriges adel, som J. E. Almquist hänfört till detta år.³⁸ Så utslocknade på svärdssidan den gren av den gamla Hammersta-ätten, som från modernet upptagit den mäktige drotsen Bo Jonssons vapenbild.

³¹ Almquist, *Herrgårdarna*, s. 69, 383 och 399.

³² I. Wilcke—Lindqvist i *Sveriges Kyrkor: Uppland V: 4* (1958), s. 490.

³³ Urkunder upplysande Finlands öden och tillståndh i slutet af 16:de och början af 17:de århundradet, utg. af E. Grönblad, II: 1 (1856), s. 17. Jfr W. Tawaststjerna, *Pohjoismaiden viisikolmattavuotinen sota. Sotavuodet 1590—1595 ja Täysinän rauha* (*Historiallisia tutkimuksia* 11, 1929), s. 128, och Margareta Grips bok, p. 8. Schlegel och Klingspor, s. 93, uppgiva oriktigt hans dödsår till 1592. G. Elgenstierna, *Den introducerade svenska adelns ättartavlor* 4 (1928), s. 601, har rätt dödsår men specificerar ej tidpunkten närmare än »före 26/6».

³⁴ Almquist, *Herrgårdarna*, s. 178.

³⁵ Såsom komplettering till Almquists (s. 69 och 383) uppgift, att hon dog efter 1619, kan meddelas, att hon enligt Ebba Grip dog först 1624 på Finsta (Margareta Grips bok, p. 9). De enligt obestyrkt (se Gillingstam i PHT 1957, s. 87, not 24) påstående åtminstone förr på Krageholm befintliga »utdrag ur Ebba Mauritzdotter Grips släktanteckningar», som av J. A. Almquist, *Den civila lokalförvaltningen i Sverige 1523—1630*, 2 (1919—1922), s. 158, not 3, citeras för uppgiften, att hennes make Anders Keith dog 1616, torde återgå på Margareta Grips bok, p. 9, där notisen finnes med Ebba Grips handstil.

³⁶ Wilcke—Lindqvist, a. a., s. 490.

³⁷ Fh 3, blyertsfol. 100 v, KB. Samma årtal uppträder i Antikvitetsrannsakningarnas korta notis om hans grav och anvapen (Fl 9: 1, p. 152, KB). Jfr Wilcke—Lindqvist, s. 490, not 2.

³⁸ Almquist, *Herrgårdarna*, s. 127 och 383. För dateringen se s. 18 f. Om adelsregistrens osäkra källvärde för bestämmandet av hur länge personerna levat se dock H. Gillingstam i HT 1961, s. 212 ff.

DE FATTIGA DJÄKNAR

Ett bidrag till vasatidens skolhistoria

AV MAGNUS COLLMAR

I första häftet av Släkt och hävd 1951 har Birger Lindén publicerat en redogörelse för »Våra äldre läroverks elevmatriklar» med uppgifter om i vilka arkiv dessa äro till finnandes, från vilka år de stamma och i vilken omfattning de befordrats till tryck. Lindén har inledningsvis betonat det stora värde, som dessa matriklar ha för den personhistoriska forskningen, då de ofta meddela uppgifter om skolynglingarnas härstamning och hemort. Författaren kunde gärna ha tillagt, att matriklarna då och då meddela åtskilligt därutöver. I den »Catalogus scholarium örebroensium», som skolans rektor Jacobus Johannis Boose upplade, då han i maj 1615 tillträdde sin befattning, finnas sålunda notiser om djäknarnas förmögenhetsvillkor, och om huru de fattigare ibland dem drogo sig fram. Han skriver om den ene, att han »ex pædagogia victum habuit», och om den andre, att han »mendicabat». Rektorn ger också upplysningar om, ifall hans elever besökt andra skolor och om de vid sin avflyttning från Örebro hade för avsikt att fortsätta sina studier på andra håll. Han försummar icke heller att göra anteckningar om vilka, som utan vare sig föräldrars eller rektors tillstånd rymde från skolbänken.

Den äldsta bevarade elevmatrikeln är den nyssnämnda från Örebro. Lindén redovisar ytterligare tjugotre från 1600-talet och närmare ett fyrtiotal från 1700-talet. Resten hör 1800-talet till.

Vilken tid den personhistoriske forskaren än sysslar med i sitt arbete, så äro uppgifterna om skolgången värdefulla och eftersökta. Man måste väl dock säga, att de ha ett alldeles speciellt intresse, när forskningen gäller tider, då universitetsutbildning icke var nödvändig för anställning i statens eller kyrkans tjänst. För de tidsperioderna tvingar sig efterforskan det av skolgången enträget på oss.

Den fråga, som därmed uppställer sig, är den, om vi kunna inhämta uppgifter om skolutbildningen även då elevmatriklar saknas. Svaret blir ett avgjort ja, men på nästa fråga, om dessa uppgifter äro lättöverkomliga, blir svaret ett lika bestämt nej. Vi stå här inför en mycket besvärlig uppgift, som kräver samarbete mellan många forskare, om något resultat av värde skall kunna nås.

Åtskilligt bidrager till att stapla hinder i forskarens väg. Hit hör, att gamla tiders djäknar voro ett i hög grad ambulerande släkte. Redan Booses katalog gav exempel härpå, och självbiografiska anteckningar, nedskrivna av de forna skolpiltarna, understryka detta. Vi presentera några exempel. Den 1640 som kyrkoherde på Kopparberget avlidne Laurentius Nicolai Blackstadius berättar,¹ att han begynte sina studier vid tio och ett halvt års ålder. Han placerades då som elev hos kaplanen i sin hemsocken, som var Närkes Kumla. Ett år senare, 1602, skrevs han in i Örebro skola, där han förblev, till dess 1603 års svåra pest tvang läroanstalten att för en tid slå igen sina portar. När Lars 1605 återupptog sin skolgång, förlades denna till Strängnäs. Därifrån återvände han 1607 till Örebro. Tvenne år senare flyttade han över till Nyköpings skola och 1610 till Arboga, 1611 var han mogen för universitetet. Gulicius Michaelis Swinefoth, död 1654 som kyrkoherde i Öregrund, har på likartat sätt redogjort för sina djäkneår.² De varade från 1602, då skribenten var nio år gammal, till 1612, och under dessa år gästspelade han i Gävle, Uppsala, Västerås och Stockholms skolor. Vi foga här till ett tredje exempel, hämtat ur den likpredikan, som kyrkoherde Matthias Georgii Ilsbodinus i Jäder 1630 höll över sin avlidne ämbetsbroder i Kjula, Ericus Olau.³ Sju år gammal sattes denne till boken, och han begynte sin skolgång i Nyköping. Sedan han där under några år tillägnat sig »initia linguarum och rudimenta artium», blev han placerad i »domkyrkio scholan vthi Strängnäs». Efter fyra år vände han emellertid tillbaka till Nyköping men blott för att 1592 på nytt styra kosan till Strängnäs, där han stannade i två år, varefter hans skoltid var tilländalupen. Ett sådant kringirrande liv är det ingen lätt uppgift att följa, då självbiografiska uppgifter och likpredikningar icke stå till buds som ledstjärnor. Forskningen underlättas inte precis av, att skolstudierna ofta förlades till skolor långt bort från hemorten. Hur många värmlänningar, öst- och västgötar, smålänningar, västmanlänningar, upplänningar, helsingar och andra »utsocknes» trängdes inte med piltar från Närke och Sörmland om platserna på Örebro skolas bänkar under Booses tid och senare! Förhållandet var likartat på andra håll.

Vi ha ovan redovisat några typer av källor, som stå oss till buds,

¹ Se PHT 1958, s. 39 ff.

² Se M. Collmar: Ett bidrag till släkten Svinefots historia, som 1961 föreligger i korrektur för årsboken Uppland men på grund av platsbrist måst stå över en årgång.

³ Tryckt 1631 under titeln »Om Aarons död vppå berghet Hor».

då vi jaga efter uppgifter om skolgången men matriklar saknas. Vi skola gå vidare på den vägen och börja med en stor men — som det förefaller — gärna förbisedd källserie. Det är fogdarnas räkenskaper (landskapshandlingarna), speciellt räkenskaperna för slotten och kungsgårdarna. Här dyka skolynglingar upp i flock och farnöte, tyvärr dock icke alltid namngivna. Anledningen till piltarnas omnämnande i dessa räkenskaper sammanhänger väl i första hand med sockengången, d. v. s. den urgamla seden att djäknarna — men även många av lärarna — ägde rätt att i socknarna tigga samman penningar och livsmedel för sitt uppehälle. De funno därvid också vägen till slotten och kungsgårdarna liksom till de privatägda herrgårdarna, och i dessas »mantalslängder» redovisas djäknarnas besök, liksom på andra håll i räkenskaperna omtalas vad de uppburo av kött, fläsk och annat. Som varje skola hade sina bestämda områden anvisade för sockengången, så kan man varje gång, som en djäkne uppträder i fogdarnas räkenskaper i antytt sammanhang, också fixera var pilten gick i skolan. Man får blott hålla i minnet, att tid efter annan skedde nyregleringar av skolornas socknar, så att de församlingar, som en tid voro lagda under den ena skolan, kunde senare vara lagda under en annan skola.

På order av slottens och gårdarnas höga ägare njöto också understundom djäknar där sitt underhåll »till mat och öl» under längre eller kortare tider. Den 29 aug. 1587 utgick sålunda order från hertig Karl, att fogden på Örebro skulle svara för kosten åt »s. bispens son j Stregness Hans Nilsson» så länge han besökte Örebro skola, och hava uppsikt över honom, så att han icke skulle »agelöss och i sielfzwäldh gåå».⁴ I Nyköpings hus räkenskaper förekommer 1599—1600 en tyvärr icke namngiven djäkne, som njöt sitt uppehälle där och betalade för välfägnaden med att vara den, som läste till bords.⁵ Av något annorlunda slag var den inackordering, som några år senare njöts av djäknens Petrus Olai. Han satt där som fånge, misstänkt för att alltför flitigt ha uppvaktat en adelsmans amma.⁶ Då djäknar antecknas för en natt eller två, ofta då i grupper, får man väl misstänka, att de på sina resor till och från hemorten tiggt logi vid kungsgårdarna.

Av speciellt slag äro uppgifterna från Julita gård under några år vid 1500-talets slut.⁷ Hertig Karl hade där ordnat med skolgång

⁴ Närkes landskapshandl. 1587: 17, KA.

⁵ Söd:s landskapshandlingar, KA, — i fortsättningen förkortade SH — 1600: 7,

⁶ SH 1606: 4.

⁷ SH 1585: 13, 1590: 4, 11, säkerligen flera.

för sin son Carl Carlsson, den blivande riksamiralen, vilken undervisades tillsammans med ett antal »dieknar», av vilka väl de flesta voro av adlig börd. De förekomma i Tynnelsö räkenskaper 1598 i samband med att sju av dem, däribland »juncker Karl», bekommo skor genom fogdens försorg.⁸ I Nyköpings hus mantal uppträda de 1591, och det rörde sig då om minst dubbla antalet.⁹ En notis, som väl icke innehåller några namn men ger oss en viktig uppgift om antalet elever vid Strängnäs skola 1582, återfinnes i Tynnelsö räkenskaper nämnda år. Skolmästaren uppges med alla djäknarna ha gästtat slottet. Den ena dagen hade besökarnas antal varit fyrtionio, den andra dagen fyrtio.¹⁰

Vid dåtidens begravningar och speciellt vid sådana av solenn karaktär deltog också djäknarna som sångare och vandrade med i processionerna. Fogdarnas räkenskaper ha bevarat mer än en uppgift, om att så varit fallet. På änkedrottningens befallning sändes sålunda till hertig Karl Filips jordfästning i Strängnäs 1623 tjugotvå »skolepersoner» från Nyköping till stiftsstadens. En förteckning på vilka dessa djäknar voro och deras ledare har uppgjorts i samband med att man skulle ordna med deras nödtorftiga uppehälle i Strängnäs en dag eller två.¹¹ Man kan tryggt utgå ifrån att här ha vi en förteckning på eliten av de sångbegåvade djäknarna i Nyköpings skola. En del av dem ha kunnat identifieras.¹² Gruppens ledare och en av skolans dåvarande kollegor, Canutus Petri (Ström Wessmannus), slutade sina dagar som kyrkoherde i Lerbo, en annan av kollegorna, Johannes Simonis, igenkänna vi i smålänningen Jonas Simonis, vilken i början av 1630-talet avled som huspräst på det utanför Nyköping belägna Sjösa. Av djäknarna blev Benedictus Andreæ syndicus i Nyköping, som var hans hemstad, och begrovs 1650 i stadens S:t Nicolai kyrka.¹³ Olaus Folcherii (Folchovius) gick ur tiden 1651 som kyrkoherde i det sörmländska pastoratet Blacksta. Pappus Johannis (Nycopensis Gelovius) avled 1657/58 som

⁸ SH 1589: 19.

⁹ SH 1591: 10.

¹⁰ SH 1582: 5.

¹¹ SH 1623: 13.

¹² Med den vidlyftiga källredovisningen för dem, som kommo att tillhöra det sörmländska prästerskapet beder förf. att få anstå till det nya herdaminnet för Strängnäs stift, som beräknas börja utgivas kring nyåret 1962.

¹³ J. Lagerholm: Södermanland—Närkes nation, 1933, nr 124. En broder till nämnde syndicus var kaplanen i Fogdö Haquinus Andreæ. Lagerholms uppgifter om krigsprästen B. A. höra till nr 147. Denne förblev krigspräst till sitt livs slut.

kyrkoherde i När och Lau på Gotland.¹⁴ Ericus Haquini, vilken kallade sig såväl Metallandrus som Malm och Malmänder Sudermanus, blev kyrkoherde i Ösmo, där han gick ur tiden 1653. Zacharias Olai hade förut besökt Örebro skola, där han inskrevs 1617 och då antecknats som pastors son »in Boderna», vilket i detta sammanhang betyder det värmäländska Möckleboda.

Domböckerna och rådsturätsprotokollen ha mycket att berätta om djäknarnas öden. Det gäller inte minst skolstädernas rådstuprotokoll. Man får dock, om samma städer också voro marknadsplatser, vara försiktig i antagandena, att djäknarna i fråga voro elever vid stadens skola. Sammanhanget får avgöra, om det inte bara gällt ett tillfälligt gästande av staden i samband med hållen marknad. Jag skall ur tings- och rådsturätsprotokoll lämna några exempel på uppspårade djäkneuppgifter. Den 8/10 1612 klagade inför rådsturätten i Strängnäs Laurentius Nicolai och Stigelius Magni, den förre barnfödd i Närke och den senare i Stigtomta. Några av deras kamrater hade av skolmästaren placerats i prubban, och då Lars och Stig en kväll varit på väg till dessa med mat och öl, hade några sällar i staden stulit ölet från dem.¹⁵ Vad som blev Lars öde i framtiden vet jag ingenting om. Stig slutade 1648/49 sina dagar som kyrkoherde i Björnlunda. Ett mål av synnerligt allvarligt slag var före vid samma stads rådstuga den 22 dec. 1629 och 15 jan. följande år. Två djäknar, Magnus Erici och Olaus Andreæ, båda barnfödda i Strängnäs, hade stulit och dömdes till galge och gren. Rätten hemställde hos de högre juridiska myndigheterna, att straffet måtte få gå i verkställighet, när tjuveriet i staden mycket begynte tilltaga.¹⁵ Vid rådsturätten i Köping klagade den 31 juli 1613 djäknen Petrus Olai från Vingåker över att »Per Svensson med håret» slitit sönder hans till två daler värderade kappa.¹⁶ Denne djäkne blev regementspräst och stupade omkring 1628 på något av de många slagfälten söder om Östersjön, efterlämnande en trolovad.

Vid Daga häradsting pågick under tvenne år, med början 26 nov. 1630 och fram till oktobertinget 1632, rannsaking om »thett ynckeliga slagzmålet . . . på Elghammar, s(alig) Johan Krussez gårdh, i begrafninggen», då »en fatigh dieckne», Petrus Andreæ, blev brutalt ihjälslagen, varefter liket vräktes i sjön, där det sent omsider återfanns.¹⁷ Som vittne uppträdde en annan djäkne vid namn Andreas Torstani. En icke namngiven broder till den mördade pilten hade ock-

¹⁴ O. W. Lemke: Visby stifts herdaminne, 1868, s. 349.

¹⁵ Strängnäs Stadsarkiv AI: 2, ULA.

¹⁶ Köpings stadsarkiv A I: 1b, ULA.

¹⁷ Söd:s renoverade häradsdomböcker 2, RA.

så bevisat gravölet, — där djäknarnas roll med säkerhet varit att »sjunga för liket», — och han uppges ha varit kollega vid Strängnäs skola. I samma skolas matrikel finnes 1628 en Petrus Andreæ Vestrogothus uppförd liksom också en Andreas Torstani Maristadius och en Laurentius Torstani Maristadius. Den mördades broder, som uppges ha varit kollega, torde ha hetat Paulus Andreæ. Härmed ha vi nått in på den tid, då andra källor få komplettera det som de tidiga skolmatriklarna innehålla. Nämnas bör kanske i detta sammanhang, att domkapitlet i Strängnäs höll styvt på, att djäknar från främmande stift icke skulle tillåtas tränga sig in »uthi nobilium sepulturis».¹⁸ Det betyder, att då man påträffar djäknar i samband med begravningar, kan man i princip räkna med, att de hörde till ifrågavarande stifts skolelever.

Det skulle vara åtskilligt att tillägga om de källor, som stå oss till buds om gamla tiders studerande utöver vad skolmatriklarna ha att berätta, men det må vara nog med vad ovan relaterats. Det kan vara dags att avslöja vad som var ämnat att utgöra pudelns kärna i här föreliggande artikel: det vore tacknämligt, om de, vilka av en eller annan anledning syssla med genomgåendet av källserier, där uppgifter om »skolepersoner» förekomma, ägnade alla uppdykande notiser om elever och lärare en smula intresse. De påträffade uppgifterna böra antecknas med namnen på de agerande och korta upplysningar om sammanhanget, i vilka de förekommo. Säkerligen skulle de genealogiska och personhistoriska tidskrifterna i vårt land gärna bereda plats för sådana uppgifter. Den personhistoriska forskningen har stort behov av dem, lika stort behov som av uppgifter om universitetsstudier i Sverige och utlandet. Med risk att återupprepa mig till leda betonar jag, att detta gäller framför allt de tider, då läs- och skrivkunnigheten var låg i vårt land men analfabetismen desto större, och några års skolgång gav goda möjligheter till allehanda befattningar i allmän eller enskild tjänst.

Jag beder få inleda dessa »Series scholarium» med att avtrycka den påträffade förteckningen på de hertig Karl Filips jordfästning 1623 bevistande nyköpingsdjäknarna. Den lyder:

Canutus Petri collega
Cæstanus Nicolaj notarius

¹⁸ Brev t. rikskansl. Axel Oxenstierna B II, A: 6, RA. Skrivelsen är daterad 22 okt. 1623. Den är ställd till kontraktsprostarna i de båda Rekarne-kontrakten och behandlar också frågan om adelns anställande av pedagoger för sina barn samt den stora förolämpning, som tillfogats konsistorieledamöterna genom att dessa icke bjudits bevista frälsemäns begravningar.

Petrus Petri
Ericus Matthiæ
Magnus Laurentij
Benedictus Andreae
Ericus Olaj
Laurentius Caroli
Ericus Haquini
Olaus Folcherj
Andreas Benedictj
Johannes Bijrgerj
Zacharias Olaj
Lappus (läs: Pappus) Johannis
Andreas Andreae
Andreas Petri
Johannes Simonis
Andreas Laurentij
Arvidus Svenonis
Nicolaus Joannis
Matthias Jonæ
Ericus Jonæ

CARL MAGNUS WRANGEL OCH »OLD SWEDES» I DELAWARE

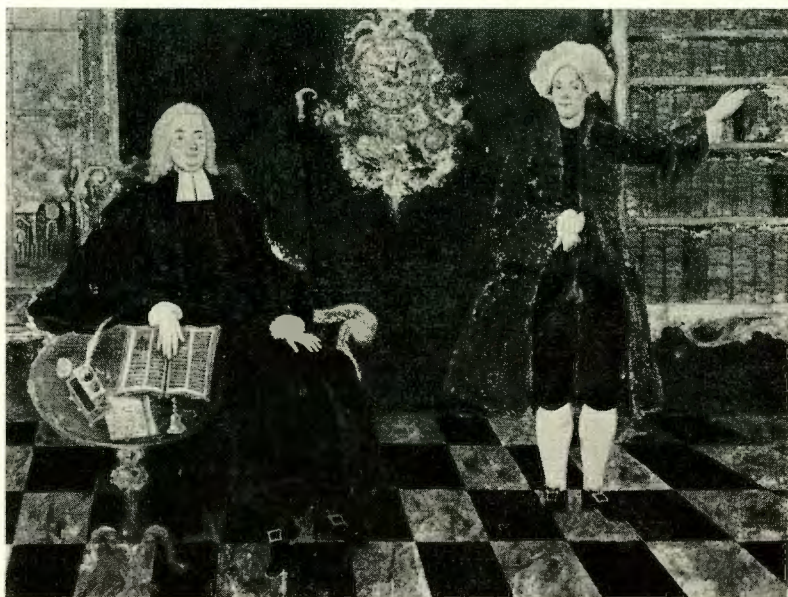
AV MANNE HOFRÉN

Bland tavlorna på Råsnäs herrgård några mil norr om Kalmar finns en liten miljö- och porträttmålning av betydande personhistoriskt intresse. Tavlans, som är utförd i tempera på papper, återger det inre av ett elegant rum, med schackbrädsmålat golv, med mörka stofttapeter, med välförsedd bokhylla och möbler i rik rokokostil. I en högryggad länstol sitter en prästman vid ett litet runt bord, varpå en bok ligger uppslagen jämte några småsaker. Till höger står en ung man, iklädd bl. a. ett slags nattmössa, samt pekande mot eller nertagande en bok från hyllan. På väggurets tavla står en signatur som möjligen kan tolkas som E. P. Lindorff Pinxit. Alltsammans pekar på 1760-talet.

Till vänster i rummet öppnar sig utsikten genom ett fönster mot en kyrka, som på gaveln har en inskriftstavla. Denna kyrka visar sig kunna bidraga till identifieringen av porträttet. Kyrkan är nämligen utan tvivel Heliga Trefaldighetskyrkan i Wilmington, Delaware, ännu bevarad ehuru i något ombyggt skick under namnet »Old Swedes». Åtskilliga svenska kyrkor byggdes i Amerika under åren kring 1700, främst på Jesper Svedbergs initiativ. Bland dem är Trefaldighetskyrkan, som tillkom 1698, invigd året därpå av pastor Björk.

Gustaf Unonius har i sina Minnen (1862) givit en liten beskrivning av den lilla gråstenskyrkan och berättar bl. a., att på gaveln funnos några bokstäver i järn, fragment av en inskription, som han med ledning av kyrkans räkenskaper tolkade som: LUX L. J. TENEBR. ORIENS EX ALTO. 1698. SI DE PRO NOBIS QUIS CONTRA NOS. SUB IMP. REG. D. G. AUG. WILL. III. PROPR. WILL. PENN. VICE GUB. WILL. MAGNIF. REG. SUEC. NUNC. GLOR. MEMOR. CAROL XI...

Inskriften förmäler sålunda, att kyrkan byggdes 1698 under Wilhelm III som Englands konung och erinrar även om Karl XI av Sverige, detta år salig i åminnelse. William Penn var guvernör och Will (Markham) vice guvernör i kolonien.

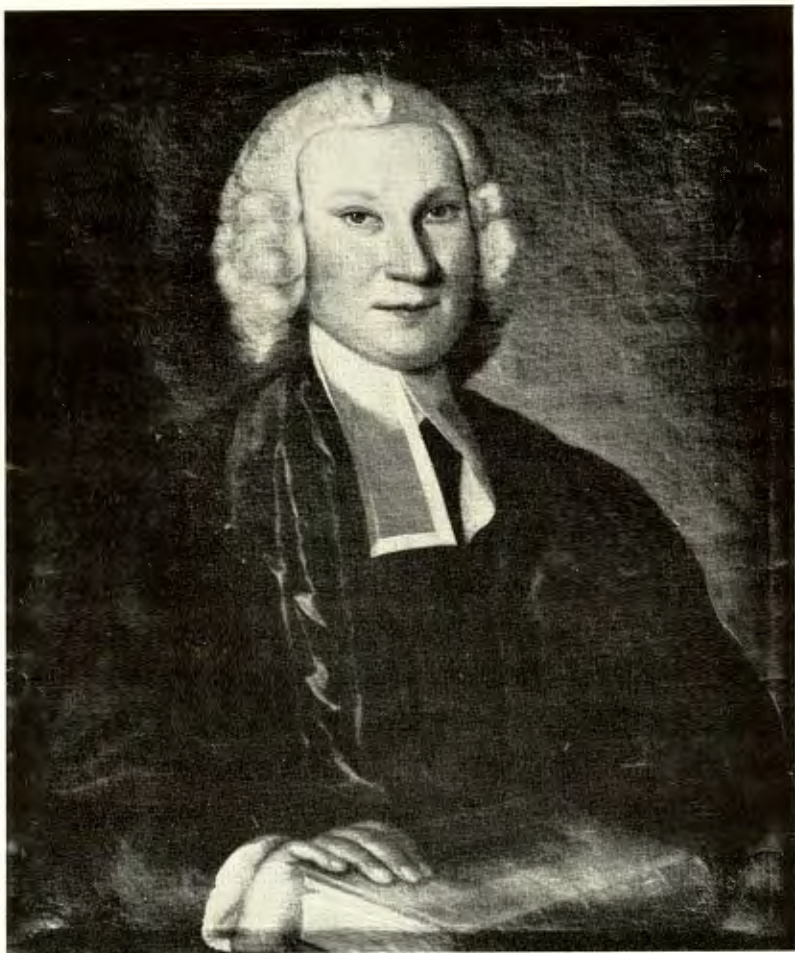
Kyrkoherden Carl Magnus Wrangel i sitt bibliotek. Målning i tempera. Genom fönstret utblick mot Hel. Trefaldighetskyrkan i Wilmington. Å urtavlan sign. E. P. Lindorff (?). Tillhör ingenjör Rob. Lejmark, Råsnäs. Ynglingen med den underliga nattmössan kan kanske tänkas vara den gosse med namnet Bankson, som Wrangel fann äga »naturlig kvickhet» och vara av »ett ganska sedigt och vackert uppförande» och som han önskade medföra till Sverige för utbildning till präst i Amerika.

Trots den lilla skalan har mästaren till Råsnästavlan på bilden av kyrkan lyckats pressa in en del av denna inskrift, man ser sålunda tydligt årtalet 1698 samt kunganamnen Will. III och Carolus XI. Att vi här ha att göra med en tidig, kanske unik, bild av »Old Swedes» före dess omändringar är sålunda säkert.

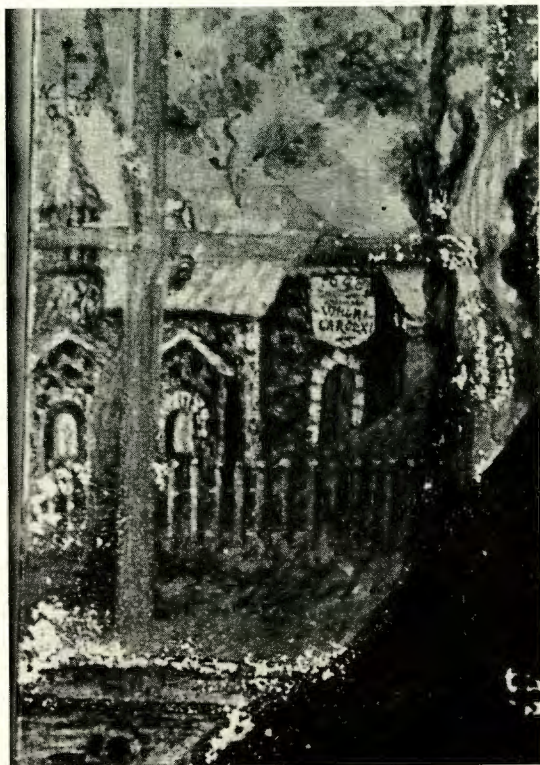
Prost över de svenska församlingarna i Amerika var denna tid Carl Magnus Wrangel,¹ verksam där ute 1758—1768, en man av stor betydelse för kyrkoliv och undervisning i de svenska församlingarna. En jämförelse med Gustaf Hesselius d. y:s porträtt av Wrangel i Sala kyrka visar oförtydligt, att det är denne som suttit modell.

Den interiör, i vilken Wrangel är placerad, kan emellertid icke föreställa ett rum i Wilmingtons svenska prästgård, enligt vad Ame-

¹ Nils Jacobsson, Bland svenskamerikaner och gustavianer. Ur Carl Magnus Wrangels levnadshistoria 1727—1786 (1953). — Vilh. Jacobowsky, Svenskar i främmande land. 1930. — För vänliga upplysningar i skriftväxling med dr Nils G. Sahlin, Philadelphia, och förest. för American Swedish Museum Louise Wallman vill jag uttrycka min tacksamhet.

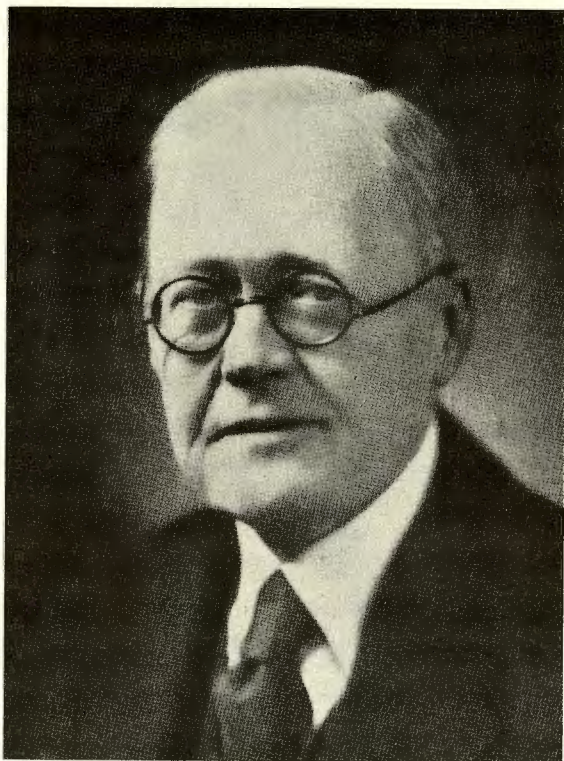
Kyrkoherden Carl Magnus Wrangel af Sage och Waschel, 1727—1786. Teol. dr, prost över svenska församlingarna i Amerika 1758—1768, kontraktsprost i Sala, överhovpredikant. Porträtt utfört av konstnären Gustaf Hesselius d. y., brorson till den Gustaf Hesselius d. ä., som var verksam i Philadelphia och blev känd som Amerikas förste konstnär av någon betydelse. —
Sala kyrka. SPA.

»Old Swedes» i Wilmington, förstord detalj ur Råsnästavlan.

rican Swedish Museum i Philadelphia meddelar. Efter allt att döma är tavlan målad hemma i Sverige och bilden av Wrangels forna kyrka i Wilmington insatt som en erinran och ett minne från hans verksamma år där. Wrangel var gift med Anna Barbara von Krusenstierna († 1808), dotter av amiralen Mauritz Adolf von Krusenstierna och det synes troligt, att Råsnästavlan hamnat i Kalmartrakten tack vare denna släkts stora spridning i Kalmar län och Blekinge.

TOR CARPELAN IN MEMORIAM

Friherre Tor Carpelans död den 9 mars 1960 avbröt en genealogisk forskargärning, som ompände över sjuttio år.

Redan år 1890 publicerade han sitt förstlingsverk *Abo i genealogiskt hänseende på 1600- och början av 1700-talen*. Det var en tunn volym men banbrytande inom Finlands genealogi. För första gången publicerades en samling borgarsläkter, medan tidigare blott adel och prästerskap hade varit föremål för planmässigt studium. Viktigare var dock det nya i fråga om forskningsmetod. Som den förste byggde Tor Carpelan framför allt på urkundsmaterialet i Åbo stadsarkiv, medan tidigare i huvudsak blott församlingsarkiven hade utnyttjats. Därtill kom att hans samling av genealogier över åbosläkter kartlade ett enhetligt socialt fält, en grupp av socialt och genealogiskt nära förknippade släkter. Så pekade redan hans förstlingsverk framåt och var i metodiskt hänseende mera avancerat än senare publicerade mera omfattande arbeten.

Under åren efter sin debut arbetade Tor Carpelan som utgivare av den fortfarande mycket värdefulla *Finsk biografisk handbok I—II* 1895—1905. Hans förmåga togs även senare i anspråk för en lång serie av personhistoriska publikationer: *Abo donatorer intill 1909* år 1910, *Helsingfors Universitet. Lärare och tjänstemän från 1828* åren 1920—25 tillsammans med L. Tudeer och *Helsingfors universitets studentmatrikel 1828—1902 I—II* åren 1928—30. Åren 1912—53 utgav han dessutom *Consistorii academici Aboensis Protokoll IV—XIII*.

Som personhistoriker var han omsorgsfull, kritisk och vaksam. Men även i fortsättningen kan man räkna genealogien som hans huvudintresse. I Genealogiska Samfundets i Finland publikationer och i Atle Wilskmans släktbok, vars avslutande häfte han efter utgivarens död redigerade och utgav 1933, publicerade han en serie släktutredningar, som redan ensamma för sig hade utgjort ett mycket betydelsefullt bidrag till den genealogiska forskningen i Finland. En stor del av dem berörde adliga ätter. Det tedde sig därför mycket naturligt att han 1923 erhöll den då lediga posten som riddarhusgenealog. Därmed angavs inriktningen för hans senare genealogiska forskning. Dess resultat blev en serie volymer, som vid hans död omfattade största delen av de på Finlands riddarhus introducerade ätterna. Början gjordes åren 1937—40 med *Ättartavlor för de på Finlands riddarhus efter 1809 adlade, naturaliserade eller adopterade ätterna*. Avsikten var alltså att komplettera Elgenstiernas ättartavlor med utredningar av de ätter på Finlands riddarhus, som inte hade varit inskrivna i Sverige och därför saknades hos Elgenstierna. Större delen av dem hade visserligen behandlats i J. F. Wasastjernas ättartavlor utgivna 1878—83, men framställningen där var så okritisk och Tor Carpelans kompletteringar av stamtavlorna så omfattande att arbetet i väsentlig utsträckning måste anses vara hans verk.

Det knappa material som Elgenstierna gav, särskilt beträffande mindre framträdande ätter verksamma utanför det egentliga Sverige, framkallade önskan att även få de av honom behandlade finländska ätterna utgivna i en komplett version som motsvarade moderna kritiska krav. Åren 1954 och 1958 utgav Tor Carpelan de två första delarna fram till och med bokstaven R av denna fortsatta serie *Ättartavlor för de på Finlands riddarhus inskrivna ätterna* och vid hans död förelåg den avslutande delen i ett visserligen inte på alla punkter slutfört men dock redan av honom utredigerat skick.

Bakom dessa ättartavlor ligger ett mycket omfattande systematiskt insamlingsarbete. Alla bevarade dop-, vigsel- och begravningslängder

i de finländska församlingarna och en del viktigare församlingar i grannländerna har systematiskt genomgått och excerperats. Den omfattande inhemska litteraturen har genomgått och i betydande utsträckning även grannländernas, även om t. ex. i Östersjöprovinserna inte allt som kan fås fram ur tryckta källor har blivit observerat. Resultatet har trots sådana inadvertenser som är ofrånkomliga i arbeten av detta slag och som allra minst kan undgås, när forskaren med obruten kraft fullföljer arbetet inne i sitt tionde decennium, blivit en framställning som säkert i allt väsentligt ger den definitiva bilden av den i Finland introducerade adelns genealogi och vars biografiska material i fråga om fullständighet och tillförlitlighet vida överträffar alla föregångare.

Tor Carpelan intog länge platsen som den finländska genealogins vördade nestor. Därtill berättigade honom inte blott hans höga ålder utan framför allt hans ställning såsom en kontinuerlig banbrytare i fråga om genealogisk metod. Hans kritiska blick och hans spårinne kombinerades med en ständig strävan att uppnå värdefullare resultat än tidigare. Så kom det sig att han, som inledde sin forskarbana med att i Finland bryta väg för den senare med intresse och framgång omhuldade borgerskapsgenealogin, på sin höga ålderdom förde den adliga genealogin i landet till en ny nivå av kritisk skärpa och innehållsmässig fyllighet.

Friherre Carpelans insatser på det släkthistoriska området tillförde honom talrika hedersbetygelser. Han kallades till hedersledamot i Personhistoriska Samfundet, i Samfundet for Dansk Genealogi og Personhistorie, Verein Herold och talrika andra sammanslutningar samt till hedersordförande i Genealogiska Samfundet i Finland. Han kreerades av Helsingfors universitet till filosofie doktor honoris causa och Genealogiska Samfundet slog en medalj över honom.

Torsten G. Aminoff.

Medlemsavgiften i Personhistoriska Samfundet är kr. 15: — pr år
+ 70 öre för porto och uttages som postförskott för Personhistorisk
Tidskrift. Önskan om inträde anmäles till Samfundets sekre-
terare, krigsarkivarien BERTIL BROOMÉ, Krigsarkivet, Stockholm 80.
Bokhandelspris för löpande årgång är kr. 18: —